

ԱՐԵՎԻԿԱ ՆԱԶԱԶՅԱՆ

ՎՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՎԻՄՈՒՆՔՆԵՐ

ԵՐԵՎԱՆ 1997

Հոգեբանությունը, ինչպես նաև ցանկացած այլ գիտություն, կարող է հաջողությամբ զարգանալ միայն այն դեպքում, եթե ունի փաստերի ձեռք բերման ու ստուգման բավականաչափ հուսալի մեթոդներ: Հոգեբանության մեթոդների հարցը ունի մի յուրահատկություն, որը լրացուցիչ դժվարություններ է հարուցում դրանց ստեղծման գործում. անձն ու նրա ակտիվությունը կարելի է ընկալել, ուսումնասիրել երկու կողմից, երկու եղանակով. ա) այսպես ասած՝ «ներսփց», երբ մարդն ընկալում է իր սեփական զգայությունները, մտքերն ու զգացմունքները, «սուբյեկտիվորեն», բ) «դրսփց» դիտելով իր և ուրիշների կյանքն ու գործողությունները, օբյեկտիվորեն: Ըստ այնմ էլ հոգեբանության բնագավառում առանձնացնում են սուբյեկտիվ մեթոդը՝ ներհայեցողությունը (ինտրոսպեկցիան) և մի շարք օբյեկտիվ մեթոդներ (դիտում, գիտափորձ, գործունեության արդյունքների ուսումնասիրության մեթոդը և այլն): Սակայն հոգեբանական յուրաքանչյուր կոնկրետ հետազոտության ընթացքում սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ մեթոդները օգտագործվում են միասնաբար, փոխներթափանցված ձևով: Այս հանգամանքը թույլ է տալիս տեղեկություններ ստանալ ոչ միայն մարդու արտաքինապես դրսևորվող վարքի, այլև նրա ներհոգեկան պրոցեսների ու ասպումների մասին: Հոգեբանության ստորև նկարագրվող մեթոդները թույլ են տալիս ոչ միայն նկարագրել մարդու հոգեկան կյանքի դրսևորումները, այլև թափանցել նրա ներքին օրինաչափությունների մեջ, երևույթից անցնել էությունը՝ մի առանձնահատկություն, որը բնորոշ է գիտական ուսումնասիրությանը և միայն երբևէն է դիտվում առօրյա կյանքի ընթացքում հոգեբանական փորձ ձեռք բերելիս:

Դիտման տեսակներ

1) **Օբյեկտիվ դիտում:** Այս մեթոդի էությունն այն է, որ մարդու վարքը, նրա ակտիվության դրսևորումների ընկալում ու գրանցում են նրա կենսագործունեության ամենատարբեր բնական պայմաններում (աշխատանքի, ուսման, սոցիալական շփման իրադրություններում): Որպեսզի օբյեկտիվ դիտումը լինի գիտական և արժեքավոր արդյունքներ տա, այն պետք է բավարարի մի շարք պայմանների. ա) դիտումը պետք է լինի նպատակապահ, այսինքն հոգեբանը նախապես պետք է հստակորեն որոշի, թե ինչ է ցանկանում դիտել և ինչ նպատակով, հոգեբանական ինչ խնդիրներ է ուզում լուծել: Օրինակ, դիտ-

ման նպատակը կարող է լինել երեխայի կոնկրետ-գործնական մտածողության զարգացման օրինաչափությունների բացահայտումը: բ) Ձևակերպելով դիտման նպատակը, անհրաժեշտ է կազմել նրա իրագործման պլանը՝ նշելով այն ժամանակահատվածը, որի ընթացքում անհրաժեշտ է դիտումներ կատարել: Օրինակ, եթե նպատակը երեխայի կյանքի առաջին 5 տարիների ընթացքում նրա կոնկրետ-գործնական մտածողության զարգացման ընթացքը ուսումնասիրելն է, ապա պլանի մեջ պետք է մտցնել կետեր՝ ընտրականորեն միայն մտածողության դրսևորումները գրանցելու մասին: Դա ընտրական դիտում է: Երբեմն անհրաժեշտ է լինում որոշակի ժամանակահատվածում մարդու ակտիվությունը, նրա գործողություններն ու խոսքը գրանցել լրիվ կերպով, դա անընդհատ դիտման մեթոդն է, որը շատ դեպքերում դժվար իրագործելի է: Դիտում կատարելու ընթացքում պլանը կարելի է փոփոխել ու կատարելագործել՝ հատկապես ընդգծելով այն իրադրությունները, որոնցում մարդու վարքի գրանցումն առավել անհրաժեշտ է նախապես ձևակերպված գիտական խնդրի լուծման համար: գ) Անհրաժեշտ է դիտել ու գրանցել ոչ միայն դիտման օբյեկտ հանդիսացող մարդու վարքը, այլև այն իրադրությունները, որոնցում մարդու վարքը, այլև այն իրադրությունները, որոնցում մարդու վարքը կազմված է, մի կողմից, ներհոգեկան գործունեություն (դրդապատճառներ, մտքեր, հույզեր), մյուս կողմից՝ այն կենսական իրադրությամբ, որի մեջ նա հայտնվել է իր կյանքի տվյալ հատվածում: Այդ կողմերից մեկն աչքաթող անելու դեպքում մենք կարող ենք ստանալ կեղծ, անհասկանալի, գիտական արժեքից զուրկ արդյունքներ: Պետք է միշտ կարողանալ որոշել, թե անձի և իրադրության «հանդիպման» յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում վարքի պլանավորման տեսակետից այդ գործունեության որի ազդեցությունն է ավելի մեծ և, որ գլխավորն է, ինչպիսին է այդ ազդեցությունը: Որոշ դեպքերում առաջատար են դառնում ներքին գործունեությունը (օրինակ, քաղցած երեխան սնունդ է պահանջում՝ հաշվի չառնելով շրջապատողների վիճակը), այլ դեպքերում՝ օբյեկտիվ իրադրությունը: Բայց միշտ էլ մարդու վարքը ներքին և արտաքին հանգամանքների և ուժերի փոխներգործության արդյունք է: դ) Հոգեբանական դիտումներ կատարելիս պետք է հաանել այն բանին, որպեսզի դիտվող մարդու վարքը մտաբանական, այսինքն փոփոխություններ չկրի դիտողի

ազդեցության տակ: Այդ նպատակով հոգեբանը չպետք է միջամտի դիսվոլդի գործողություններին, պետք է թույլ տա, որպեսզի դրանք ընթանան իրենց բնական կարգով: Բայց շատ հաճախ ուսումնասիրվողը զգում է, որ դիտման օբյեկտ է դարձել, նրա վարքը դառնում է կաշկանդված, ձևական, բռնագր-սիկ: Նույնիսկ երեխաների վարքն անձանոթ մարդկանց ներկայությամբ փոխվում է, թեև նրանք դեռևս անտեղյակ են սոցիալական բազմաթիվ պայմանակա-նություններին: Այս դժվարությունը հաղթահարելու նպատակով ներկայումս, որտեղ հնարավոր է, կիրառում են դիտման մեթոդի մեկ այլ տարբերակ, որն անվանում են «ընդգրկված» կամ «մասնակցող» դիտում: Այս դեպքում հոգեբանը, ուսումնասիրվողներին հավասար, սկսում է մասնակցել նրանց գործունեությանը, ընդ որում վերջիններս անտեղյակ են այն բանին, որ նա դիտում է իրենց, նրան համարում են իրենց ուսումնական կամ աշխատանքային խմբի անդամը: Դա թույլ է տալիս մարդկանց վարքն ու փոխհարաբերությունները տեսնել խորքից, որոշ չափով՝ սեփական փորձի հիման վրա: Դա թույլ է տալիս նաև հաղթահարել հոգեբանի այն պասիվությունը, որը բնորոշ է արտաքին դիտմանը, նա կարող է ոչ միայն սպասել ցանկալի իրադրությունների և գործողությունների առաջացման, այլև կարող է առաջ բերել դրանք իր սեփական գործողությունների շնորհիվ: Որքան ավելի տևական են դիտումները, այնքան ավելի հուսալի ու արդյունավետ են դրանք: Դիտման հուսալիությունը բարձրացնելու նպատակով կարելի է օգտագործել գործողությունների գրանցման տեխնիկական միջոցներ (լուսանկարչական սարքեր, ձայնագրիչներ և այլն): Օրինակ, շատ հետաքրքրական տվյալներ են ստացվում մարդու վարքն ու դիմախաղը դանդաղեցված կինոնկարահանման ենթարկելու շնորհիվ: Տեխնիկական սարքերը (օրինակ, հեռուստալսցիկները) թույլ են տալիս աննկատելիորեն դիտել մարդկանց վարքը, ճշգրիտ տվյալներ ստանալ նրանց հոգեկան գործունեության մասին:

Պետք է նկատի ունենալ, որ դիտման մեթոդը միշտ այս կամ այն չափով (բացահայտորեն կամ թուղարկված) օգտագործվում է հոգեբանության մնացած բոլոր մեթոդները կիրառելիս:

Օբյեկտիվ դիտման մեթոդը կիրառելու դեպքում սուբյեկտիվ (այսինքն անձի անհատական կենսափորձի, տրամադրության և հոգեկան հատկությունների ազդեցության տակ աղճատված) տվյալներ ստանալուց խուսափելու համար կարելի է օգտվել մի շարք անկախ դիտողների օգնությունից: Բանն այն է, որ երբեմն դիտողը կարող է գրանցել ոչ թե այն, ինչ իրականում կատարում է դիտման օբյեկտ հանդիսացող մարդը, այլ այն, ինչ իրեն ցանկալի է տեսնել: Թվացալը ներկայացվում է որպես իրականություն: Նման խեղաթյուրումները կանխելու նպատակով, ինչպես արդեն ասել ենք, կարելի է կիրառել տեխնիկական միջոցներ, բայց հիմնականը լավ մշակված

պլանի և ծրագրի առկայությունն է: Այդ պայմանների առկայության դեպքում կարելի է բավականին արժեքավոր տվյալներ ստանալ այն մասին, թե ինչ է կատարում ուսումնասիրվողը և ինչպես է կատարում այդ գործողությունները: Բայց դիտման մեթոդը մեզ տվյալներ չի տալիս այն մասին, թե ինչու է մարդը կատարում դիսվոլդ գործողությունները: Այդ հարցին պատասխանելու համար անհրաժեշտ են այլ մեթոդներով կատարվող լրացուցիչ ուսումնասիրություններ, գրանցված փաստերի վերլուծություն և մեկնաբանություն: Պետք է իմանալ նաև, որ այլ մարդկանց վարքը դիտելու հիման վրա նրանց հոգեվիճակների մասին կատարվող եզրակացությունները միշտ ինչ-որ չափով հենվում են դիտողի ներհայեցողության վրա, այլոց վիճակների մասին մարդը դատում է իր հոգեվիճակների մասին ունեցած գիտելիքներից ելնելով:

Բ) Օբյեկտիվ ինքնադիտում և ներհայեցողություն: Ամենից առաջ անհրաժեշտ է տարբերել ինքնադիտման երկու տեսակ՝ օբյեկտիվ ինքնադիտում և ներհայեցողություն (ինտրոսպեկցիա): Անձն ինքն իր մասին տեղեկություններ կարող է ստանալ երկու առանձին, թեև սերտորեն կապված ու փոխներթափանցող, բայց հստակորեն զանազանվող եղանակներով: Առաջինն այն է, որ նա կարող է օբյեկտիվորեն, «դրսից» դիտել իր սեփական գործողությունները, վարքը և համապատասխան գնահատական տալ դրանց: Դա տեղի է ունենում սոսակորպուսայն այնպես, ինչպես մարդը դիտում և գնահատում է ուրիշների գործողությունները: Բայց գիտակցության առաջացման հետ մարդը ընդունակություն է ձեռք բերում նաև ուշադրություն դարձնելու, հետևելու իր ներհոգեկան վիճակներին, մտքերի և հույզների ընթացքին, արտացոլելու և որոշ չափով խոսքի միջոցով արտահայտելու դրանք: Դա արդեն ներքին դիտման կամ ներհայեցողության պրոցեսն է, որի օգնությամբ կարելի է ստանալ այնպիսի տվյալներ, որոնք այլ մեթոդների (օրինակ՝ օբյեկտիվ դիտման) համար մատչելի չեն: Ներհայեցողությունը շատ բարդ հոգեկան գործընթաց է և նրա մեխանիզմների ու օրինաչափությունների ուսումնասիրությունն առանձին և շատ կարևոր խնդիր է:

Ըստ ժամանակակից պատկերացումների ներհայեցողությունն անձի «ես»-ի, նրա ինքնագիտակցության նորմալ երկատման արդյունք է: Երբ մարդը գտնվում է գիտակցական վիճակում, նրանում միաժամանակ առաջ են գալիս երկու «ես-պատկերներ», որոնցից մեկը գործող, ակտիվ ես-ն է, իսկ մյուսը՝ դիտող, արտացոլող ես-ը: Գործող ես-ն ակտիվ է, այն մտածում է, հուզվում, կառավարում է անձի զանազան գործողությունները և այլն: Մինչդեռ դիտող, ներհայեցողություն կատարող ես-ը հետևում է այդ ամենին, արտացոլում ու գնահատում է դրանք, վերահսկում է գործող ես-ի ակտիվությունը: Երբ գրողներն, օրինակ, նկարագրում են իրենց հերոսների ներքին երկխոսությունները, ապա դրանք ըստ էության անձի հիշյալ երկու ես-երի փոխներգրծության նկարագրու-

թյուններ են, բայց միայն այն չափով, ինչ չափով որ դրանք ներկայացված են գիտակցության մակարդակում⁴:

Ներհայեցողության առաջին նշանները դիտվում են արդեն 2-3 տարեկանից սկսած, այդ ընդունակությունն անցնում է զարգացման երկար ճանապարհ, բայց նույնիսկ հոգեկան բարձր զարգացման հասած, «հասուն» մարդիկ ի վիճակի չեն լինում ու ճշտորեն արտացոլելու սեփական հոգեկան ավարտներն ու գործընթացները: Ո՛րն է դրա պատճառը:

Բանն այն է, որ մարդու հոգեկան կյանքի զգալի մասն քնթանում է ենթագիտակցորեն: Երբ մարդն ակտիվ է, որևէ գործունեություն է կատարում, նրա գիտակցական ուշադրությունն ուղղված է դեպի իր գործունեության առարկաներն ու արդյունքները, որոշ չափով նաև՝ դեպի օբյեկտիվ ինքնադիտման համար մատչելի գործողությունները (օրինակ՝ ձեռքերի շարժումները և դրանց շնորհիվ իրադրության մեջ առաջ բերված փոփոխությունները): Բայց այն, թե իր ընկալումը, մտածողությունը, երևակայությունը, այդ հոգեկան ֆունկցիաները շարժման մեջ դնող դրդապատճառներն ինչպես ապահովեցին գործողությունների կատարումն ու շրջապատում առաջ բերված փոփոխությունները՝ հիմնականում մնում է չգիտակցված: Այս հանգամանքը լրացուցիչ դժվարություն է ստեղծում հոգեբանական տվյալների ստացման ճանապարհին: Ներհայեցողությամբ մարդն արտացոլում է իր ներհոգեկան աշխարհում դրսևորվող երևույթները, մինչդեռ դրանց հիմքերը, իմաստը կազմող բովանդակությունները կարող են երկար ժամանակ կամ առմիշտ մնալ չգիտակցված: Այդպիսին են, օրինակ, վաղ մանկության տարիների տպավորություններից շատերը, միայն փոքրաթիվ մարդիկ (այդ թվում որոշ տաղանդավոր գրողներ) են կարողանում կանխամտածված կերպով վերհիշել այդ տպավորությունները, որոնք, ինչպես պարզվում է, հսկայական նշանակություն ունեն անձի ձևավորման համար: Ենթագիտակցության բովանդակությունները ներհայեցողության համար մատչելի են դառնում միայն այն չափով, ինչ չափով որ վերարտադրվում են գիտակցության ոլորտում, այսինքն՝ գիտակցվում են: Մասամբ միայն բացառություն են կազմում երագները:

Չնայած իր մի շարք լուրջ թերություններին, որոնց մասին կխոսենք քիչ հետո, ինքնադիտումն իր նկարագրված երկու ձևերով միանգամայն անհրաժեշտ է որպես արժեքավոր հոգեբանական փաստերի ստացման, մարդու ներաշխարհի անմիջական արտացոլման միջոց: Օրինակ, ուրիշ ի՞նչ եղանակով կարելի է հուսալի պատասխաններ ստանալ հետևյալ հարցերին. «Այսօր ի՞նչ երագներ եք տեսել» կամ «Արդյոք Դուք վախենո՞ւմ եք ուրվականներից» և այլն, եթե ոչ միայն հարցման ենթարկվող անձի ինքնադիտման օգնությանը դիմելու ճանապարհով:

Ներկայումս լայնորեն կիրառվող հոգեբանական և հոգեբուժական հարցաթերթիկներից շատերն անօգուտ կլինեին, եթե մենք վստահ չլինեինք, որ կարելի է որոշ հավատ ընծայել հոգեպես առողջ և նույնիսկ հիվանդ մարդկանց ինքնադիտումներին: Մարդկային կյանքի շատ իրադրություններ օբյեկտիվ դիտման համար դժվարամատչելի են և նրանցում մարդկանց դրսևորած վարքի մասին տեղեկություններ կարող ենք ստանալ միայն այդ մարդկանցից: Այդպիսին է, օրինակ, այն դեպքը, երբ հոգեբանը ցանկանում է ուսումնասիրել ընտանեկան կյանքը, հասկապես ամուսինների փոխհարաբերությունները:

Բոլոր այն դեպքերում, երբ հոգեբանը ցանկանում է ուսումնասիրել առանձին անձին կամ միջանձնային հարաբերությունները, նա, հնարավորության դեպքում, բացի հարցաթերթիկներից, վերլուծության է ենթարկում նաև այնպիսի նյութեր, ինչպիսիք են ինքնակենսագրությունները, նամակները, ինքնավերլուծության արդյունքները և այլն: Հասկանալի է, որ այդ փաստաթղթերում արտացոլված են մարդկանց ինքնադիտումների արդյունքները: Ինչպես այս դեպքում, այնպես էլ փորձարկվողից նրա ինքնադիտումների արդյունքները գրույցի կամ հարցաթերթիկների միջոցով ստանալիս պետք է նկատի ունենալ, որ դրանք ոչ թե վերջնական, անվիճելի ճշմարտություններ են, այլ այնպիսի տվյալներ, որոնք պետք է մեկնաբանության ենթարկվեն:

Ինքնադիտումն, իհարկե, ունի լուրջ թերություններ, որոնք պետք է հաշվի առնվեն հոգեբանական հետազոտությունների ընթացքում: Այն անձը, որը ցանկանում է այդ մեթոդով հոգեբանական փաստեր ձեռք բերել, անմիջականորեն կարող է ուսումնասիրել միայն իր սեփական հոգեկան աշխարհը: Ուրիշներից ստացվող տվյալներն արդեն նրանց սեփական ինքնադիտումների արդյունքներն են: Ահա թե ինչու և՛ առօրյա կյանքում, և հոգեբանական հետազոտություններում սեփական ինքնադիտումների արդյունքների ընդհանրացումն ու այլ մարդկանց վերագրելը հղի է սխալվելու հավանականությամբ: Այդպիսի ընդհանրացումները տուրգելու համար անհրաժեշտ է օգտվել նաև այլ մեթոդներից:

Ինքնադիտումը բավարար չափով հուսալի չէ նաև այն պատճառով, որ շատերի համար նույնիսկ գիտակցվող ապրումները խոսքով նկարագրելը բավական դժվար գործ է: Ընդհանրապես հոգեկան երևույթներին լեզվական արտահայտություն տալը կապված է լուրջ դժվարությունների հետ, պահանջում է հատուկ օժտվածություն և զարգացում: Սա է տաղանդավոր գրողների գործունեությանը տրվող բարձր գնահատականի պատճառներից մեկը: Բայց այսօր հիմնական դժվարություններից մեկն այն է, որ հոգեբանական տերմինների քանակությունը դեռևս բավարար չէ և շատ ապրումներ անհնար է օբյեկտիվացնել և լիովին գիտակցել անհրաժեշտ բառերի պակասության պատճառով: Եթե դրան ավելացնենք նաև այն, որ շատերը չեն կարողանում լիովին օգտվել

⁴ Налчаджян А.А. Личность, психическая адаптация и творчество. Изд-во "Луис", Ереван, 1980, с. 108-120.

իրենց մայրենի լեզվից և գիտական տեքստերի շտեմարանից, ապա ակնհայտ կդառնա, որ մարդկանց զգալի մասից քիչ թե շատ հարուստ ու ճշգրիտ հոգեբանական ներհայեցական տվյալներ ստանալը կապված է մեծ դժվարությունների հետ: Մարդկանց զգալի մասը չունի սեփական հոգեկան կանքը նկարագրելու և վերլուծելու փորձ:

Ինքնադիտումն ավելի անհուսալի է դառնում այն դեպքում, երբ ուժեղանում է անձի սուբյեկտիվիզմը (իր սեփական գործողություններն ու ապրումները գնահատելիս): Սուբյեկտիվիզմի ուժեղացում դիտվում է մի շարք հանգամանքներում: Մարդն ընդհանրապես ունի հոգեբանական ինքնապաշտպանություն կատարելու միտում և այդ նպատակին ծառայող պաշտպանական մեխանիզմներ: Վերջիններս ակտիվանում են այն դեպքում, երբ անձն իրեն զրկված, վիրավորված, ընդհանուր առմամբ՝ ֆրոստրացված է զգում: Պաշտպանական մի շարք մեխանիզմներ (ապրոտեկցիան, պրոյեկցիան և այլն) հիմնականում օգտագործվում են ինքնարդարացման և իր վիճակի ու անձնային գծերի մասին կեղծ (բայց իր համար ցանկալի) պատկերացում ստեղծելու համար: Հասկանալի է, ուրևմե, որ որքան ուժեղ են անձի պաշտպանական մեխանիզմները, այնքան ավելի անհուսալի, սուբյեկտիվ են նրա ինքնադիտման արդյունքները, թեև նրա հստորդած աղավաղված տվյալներն էլ լուրսհատուկ հետաքրքրություն են ներկայացնում որպես նրա հոգեվիճակների դրսևորումներ:

Վաղուց ի վեր հայտնի է ներքին ինքնադիտման, ներհայեցողության մեկ այլ թերություն ես. պարզվում է, որ ներքին ուշադրության ազդեցության տակ գիտակցության բովանդակությունները հաճախ աղճատվում են կամ հեղթափոխվում «գիտակցության հոսքի» նոր բովանդակություններով: Այս հանգամանքը նկատի ունեն ականավոր հոգեբան Ս.Լ.Ռուբինշտեյնը, որն ասում էր, որ երբ մարդն իր հոգեկանում նպատակադրված կերպով ապրումներ է որոնում՝ գտնում է միայն դատարկություն: Այդ պատճառով էլ ես խորհուրդ էր տալիս ուսումնասիրվողներից պահանջել ոչ թե ուղղակի կենտրոնացում գիտակցության բովանդակությունների (մտապատկերների, հույզների, ստրեքի), այլ սեփական գործողությունների վրա, որոնց նկարագրության հետ զուգահեռաբար նա մեզ կհաղորդի նաև ներհայեցական տվյալներ: Ս.Լ.Ռուբինշտեյնն, այսպիսով, պահանջում էր միացյալ կերպով օգտագործել ինքնադիտման երկու ձևերը՝ սուբյեկտիվ ինքնադիտումը (ներհայեցողությունը) և օբյեկտիվ ինքնադիտումը, որն իրագործվում է զգայարանների օգնությամբ:

Որոշ հոգեվիճակներում ներհայեցողությունն անհնարին է: Այսպիսին է, օրինակ, աֆեկտի (կարճատև, ուժեղ և բուռն թափով ընթացող հուզականության) վիճակը, որի ժամանակ մարդիկ հաճախ իմպուլսիվ, չկառավարվող գործողություններ են կատարում: Դա նշանակում է, որ ոչ բոլոր հոգեվիճակներն են մատչելի անմիջական ինքնադիտման համար:

Այն բոլոր դեպքերում, երբ անմիջական ներհայեցողությունն անհնարին է, բայց, այնուամենայնիվ, մենք ցանկանում ենք ոչ միայն օբյեկտիվորեն ուսումնասիրել մարդու վարքը, այլև նրանից ինքնադիտման արդյունքներ ստանալ, պետք է թույլ տալ, որ նրա հոգեկան կյանքի մեզ հետաքրքրող հատվածը ընթանա անխափան կերպով: Որոշ ժամանակ անց միայն նրան կարելի է հարցնել իր այդ, արդեն անցյալին պատկանող, ապրումների մասին, որոնք միշտ ինչ-որ չափով պահպանվում են հիշողության մեջ և կարող են վերարտադրվել գիտակցության ոլորտում: Հոգեբանական տվյալների ստացման այս մեթոդը կարելի է անվանել **հետահայաց ներհայեցողություն (ռետրոսպեկտիվ ինտրոսպեկցիա)**: Այս մեթոդը կիրառում են, օրինակ, ոչ կամաձին մտապահումը ուսումնասիրելու համար, մարդկանց հարցնում են, թե նրանք ինչ տեսնան, լսեցին, մտածեցին տնից դուրս գալու պահից մինչև աշխատանքի վաղը հասնելը: Այդպիսի տվյալների վերլուծությունը թույլ է տալիս հայտնաբերել հիշողության աշխատանքի հետաքրքրական օրինաչափություններ: Այս իմաստով (բայց նաև հոգեկան բազմաթիվ այլ երևույթներ ուսումնասիրելու համար) շատ օգտակար են տարբեր մարդկանց օրագրերը, որոնցում, բացի օբյեկտիվ իրադարձությունների նկարագրություններից, հանդիպում են նաև նորը ինքնավերլուծություններ և ներհայեցաբար ստացված տվյալների գրանցումներ:

Այսպիսով, ինքնադիտումն իրականում գոյություն ունի, շատ բարդ հոգեկան գործընթաց է, հատուկ է միայն մարդուն և զարգանում ու կատարելագործվում է անձի զարգացման հետ զուգընթաց, նպաստում է նրա ինքնիմացության և ինքնագիտակցության ձևավորմանը, իսկ որպես գիտական հոգեբանության մեթոդ շատ օգտակար է, թեև ունի լուրջ թերություններ: Բայց ինքնադիտումն, իհարկե, հոգեբանության միակ մեթոդը լինել չի կարող, ինչպես պնդում էին, այսպես կոչված, ներհայեցական հոգեբանության ներկայացուցիչները:

Գիտափորձ

Ներկայումս գիտական հոգեբանության բնագավառում ավելի ու ավելի լայն տարածում է ստանում գիտափորձը (էքսպերիմենտը), որը դառնում է հոգեբանական փաստերի ստացման հիմնական եղանակներից մեկը: Ի տարբերություն դիտման զանազան տեսակների, գիտափորձը նպատակ ունի ստեղծելու որոշակի պայմաններ՝ ուսումնասիրության ենթակա երևույթներն ակտիվորեն առաջ բերելու և կրկին ու կրկին անգամ հետազոտելու համար: Եթե օբյեկտիվ դիտման սովորական մեթոդն օգտագործող գիտնականը հաճախ ստիպված է լինում երկար սպասել, մինչև որ իրեն հետաքրքրող երևույթն առաջ կգա, գիտափորձի օգտագործումը թույլ է տալիս առաջ բերել այդ երևույթը և փոփոխությունների ենթարկել վերահսկող պայմաններում: Ընդունված է տարբերել

հոգեբանական գիտափորձի երկու հիմնական տեսակ, լաբորատոր և բնական:

Ա. Լաբորատոր (կամ աշխատանոցային) գիտափորձը կատարվում է այդ նպատակով ստեղծված հատուկ աշխատանոցներում, ընդ որում ժամանակակից հոգեբանական գիտափորձերի ընթացքում շատ հաճախ օգտագործվում են զանազան սարքավորումներ: Փորձարկվողները գիտակցում են, որ իրենք ուսումնասիրվողներ են, թեև օբյեկտիվ սվլալներ ստանալու նպատակով գիտափորձի իրական նպատակները նրանց, սովորաբար, չեն հայտնում: Այս պայմանի դեպքում նրանք չեն կարողանում գիտակցորեն ազդել գիտափորձի արդյունքների վրա:

Գիտափորձ կատարելու համար նախապես անհարժեշտ է ունենալ վարկած (հիպոթեզ), այսինքն մի կտուրք ենթադրություններ այն մասին, որ մարդու վրա Ա գործոնով ազդելիս պետք սպասել որոշակի Բ գործողությունների դրսևորման և եթե Ա-ն փոփոխենք, ապա փոփոխություններ կկրի նաև Բ-ն: Գիտափորձի նպատակն է ստուգել այդ վարկածի ճշտությունը, իսկ դրա համար Ա-ն և Բ-ն պետք է այնպես ձևակերպվեն, որպեսզի մտաչելի լինեն չափման համար: Ա-ն անվանում են անկախ փոփոխական, իսկ Բ-ն՝ կախյալ փոփոխական: Մարդու վրա միաժամանակ կարող են ազդել մի շարք փոփոխականներ, որոնց նա կարող է պատասխանել վարքի մի շարք ձևերով ու գործողություններով: Այս դրույթները լուսաբանելու համար բերենք հոգեբանական գիտափորձի երկու օրինակ.

ա) **Վարկած.** «Անձի ֆրուստրացիան (Ա) միշտ հանգեցնում է ագրեսիվ գործողությունների (Բ)»: Ֆրուստրացիան անձի մոտիվացված վարքի արգելակման, նրա ճանապարհին արգելապատնեշի հայտնվելու երևույթն է, իսկ ագրեսիան մարդկանց և առարկաների վրա նրանց վնաս պատճառելու նպատակ հետապնդող հարձակումն է:

Այս վարկածը ստուգելու համար կազմում են փորձարկվող մարդկանց երկու խումբ, փորձնական և վերահսկիչ: Ֆրուստրացվում են միայն առաջին խմբի անդամները: Որոշ տիրույթում փոփոխման ենթարկելով անկախ փոփոխականը՝ ֆրուստրացիայի ուժը (Ա), կարելի է դիտել, թե ինչպես է փոխվում փորձարկվողների վարքը (Բ): Օրինակ, փորձնական խմբի մեջ մտնող երեխաներից խլում են խաղալիքները և դրանով իսկ ֆրուստրացիայի ենթարկում նրանց խաղային գործունեությունը: Այդ ֆրուստրացիային ի պատասխան երեխաները սկսում են վիճել ու կռվել միմյանց հետ, այսինքն ագրեսիվ վարք են դրսևորում: Այսպիսով, գիտափորձի օգնությամբ առաջ քաշված վարկածը հաստատվեց: (Նման գիտափորձեր իրականում կատարել են հայտնի հոգեբան Կ.Ափնը և նրա աշխատակիցները):

Նման գիտափորձեր կատարելիս պետք է նկատի ունենալ, որ մարդու վրա սովորաբար միաժամանակ մի շարք գործոններ (անկախ փոփոխականներ) են

ազդում: Որպեսզի կարողանանք ստուգել միայն Ա փոփոխականի ազդեցության հետևանքները, գիտափորձի իրադրությունն այնպես պետք է կազմակերպենք, որպեսզի մնացած բոլոր փոփոխականները (օրինակ՝ օդի ջերմաստիճանը, լուսավորվածությունը, խաղի մյուս պայմանները և այլն) մնան հաստատուն: Այդ պահանջը գործնականում իրականացնելը շատ դժվար է:

բ) **Վարկած.** «Հոգեբանական ազդեցությունը գորշող (փսիխոդելիկ) հաբերի օգտագործումը հեշտացնում է բանաստեղծական ստեղծագործության ընթացքը»:

Այս վարկածում անկախ փոփոխականը (Ա) փորձարկվողի օրգանիզմում հաբի առկայությունն է կամ բացակայությունը և կարող է փոփոխվել հոգեբանի կողմից: Կախյալ փոփոխականը (Բ) փորձարկվողի սպասախանն է այդ ազդեցությանը՝ նրա բանաստեղծական ակտիվությունը որպես գեղարվեստական ընդունակության դրսևորում: Կան նաև արտաքին փոփոխականներ (Գ), որոնք կարող են ազդեցություն գործել փորձարկվողի վրա, դրանք չեզոքացվում կամ վերացվում են: Նման արտաքին փոփոխականներ են, փորձարկվողի առողջական վիճակը, բանաստեղծություններ գրելու նախկին փորձը, գիտափորձի իրական նպատակները գիտակցելու կամ չգիտակցելու հանգամանքը, փսիխոդելիկ հաբեր ընդունելու փառտին տեղյակ կամ անտեղյակ լինելը, սովորող հրահանգները, հոգեբանի աշխատանքի ոճը, փորձատեսույթների պայմանները (ջերմաստիճանը, աղմուկի մակարդակը) և այլն:

Անկախ փոփոխականին պետք է տալ, այսպես կոչված, **օպերացիոնալ սահմանում**, այսինքն այնպիսին, որը թույլ է տալիս չափել նրա մեծությունը: Տվյալ դեպքում այդ սահմանումը կարող է լինել այսպիսին. «Յուրաքանչյուր փորձարկվողի տրվում է 100 միկրոգրամ ԼՄԴ-25 պարունակող հաբ, իսկ վերահսկիչ խմբի անդամներից յուրաքանչյուրին՝ այնպիսի հաբ, որը ԼՄԴ-25 չի պարունակում»:

Կախյալ փոփոխականը կարելի է չափել հետևյալ կերպ. «Անհրաժեշտ է որոշել համեմատվող երկու փորձարկվողների բանաստեղծական ստեղծագործության մակարդակը: Դա կարող է լինել այն բառերի քանակությունը, որ փորձարկվողը գրում է մեկ ժամի ընթացքում: Այդ մակարդակի մյուս չափումը կարող է լինել գրածի որակը, որի գնահատման համար հինգ փորձագետ-«դատավորներ» կարողում են երկու փորձարկվողների գրածները և գանհատում են 0-100 բալերի սահմաններում: Դատավորները չպետք է իմանան, թե որ (փորձնական թե վերահսկիչ) խմբին է պատկանում փորձարկվողներից յուրաքանչյուրը:

Գիտափորձն իրականացնելու նպատակով պետք է ընտրել փորձարկվողներին և խմբեր կազմել, ձգտելով, որ մինչև գիտափորձը նրանց դրսևորած բանաստեղծական ընդունակությունների մակարդակը ըստ վերոհիշյալ երկու չափումների նույնը լինի: Այդ նպատակով կարելի է մինչև գիտափորձին անցնելը

հոգեբանական թեստեր օգտագործել և նույնանման արդյուքներ տվողներից զույգեր կազմել: Յուրաքանչյուր զույգի մեջ մտցնում են մեկ փորձարկվողի և մեկ վերահսկիչ անհատի: Գիտափորձից հետո նրանցից յուրաքանչյուրին կրկին թեստային ստուգման են ենթարկում ըստ կախյալ փոփոխականի մակարդակի: Մինչև գիտափորձը պետք է նաև հավատարեցնել «արտաքին փոփոխականները» (օրինակ՝ փորձարկվողը և վերահսկիչ անհատը պետք է միանման առողջական վիճակ ունենան: Այս խնդիրը լուծելու համար կարելի է դիմել այսպես կոչված, «ռանդոմիզացիայի» մեթոդին, որի օգնությամբ ներկայումս հաճախ են ստեղծում փորձնական ու վերահսկիչ խմբեր, պատահականորեն ընտրում են մարդկանց մեծ խումբ (օրինակ՝ 200 հոգուց կազմված) և այն, դարձյալ պատահականորեն, բաժանում են երկու ենթախմբի: Այս դեպքում ըստ թուր փոփոխականների միջին արժեքների (ըստ միջին թաշի, հասակի, ստողջական վիճակի, ստավոր զարգացման աստիճանի և այլն) դրանք շատ մոտ կլինեն իրար:

Այս ասենից հետո իրագործվում է գիտափորձի հիմնական մասը, տվյալները գրանցման են ենթարկվում և վերլուծվում են խմբերից յուրաքանչյուրի համար առանձին: Ըստ ստացված արդյունքների պարզում են՝ հաստատվե՞ց արդյոք վարկածը, թե ոչ: (Նշենք, որ որոշ փսիխոդելիկ հաբեր, նարկոտիկների նմանությամբ, մարդկանց մի մասի վրա իսկապես երևակայությունը գրգռող, ակտիվացնող ազդեցություն են գործում):

Բ. Բնական գիտափորձ

Նոգեբանական գիտափորձի մյուս հիմնական տեսակը, այսպես կոչված, բնական գիտափորձն է, որը հոգեբանության բնագավառում առաջիններից մեկը կիրառել է Ա.Ֆ. Լազուրսկին 1910 թվականին: Այս տարբերակի ստեղծման նպատակն այն է, որպեսզի գիտափորձի պայմանները հնարավորին չափով նման լինեն փորձարկվողի առօրյա գործունեության (ուսուցման, խաղի, աշխատանքի) պայմաններին: Իրավացիորեն ենթադրվում է, որ այս պայմաններում կվերանան այն լարվածությունն ու կաշկանդվածությունը, որոնք առաջ են գալիս, երբ փորձարկվողը գիտե, որ արհեստական պայմաններում իրեն փորձարկման են ենթարկում: Ստորև կնկարագրենք մի գիտափորձ, որի պայմանները շատ նման են առօրյա կյանքի պայմաններին և, ուրեմն, այն կարելի է դիտել որպես բնական գիտափորձի օրինակ:

Նոգեբանն իր առջև խնդիր է դնում պարզել, թե ուրիշներին օգնելու պատրաստակամությունն ինչպես է կախված մարդու հոգեվիճակից: Առաջ է քաշվում հետևյալ վարկածը, եթե մարդը գտնվում է հաճելի կամ երջանիկ հոգեվիճակում, ապա ուրիշներին օգնության հասնելու նրա պատրաստակամությունը մեծանում է:

Գիտափորձի ընթացքը հետևյալն է, առանձնացնում են փորձարկվողների երկու խումբ: Առաջին

խմբին հանձարարում են լուծել որևէ խնդիր, որից հետո նրա անդամներին զոգում են: Նրանք հայտնվում են հաճելի հոգեվիճակում: Մյուս խմբին դնում են չեզոք պայմանների մեջ (բացակայում են զովասանքը և հաճելի ապրումներ ունենալու այլ պատճառներ): Դրանից հետո երկու խմբերի անդամներին էլ կանգնեցնում են ուրիշներին օգնելու անհրաժեշտության առջև: Օրինակ, պահանջում են դրամական օգնություն ցույց տալ որևէ կազմակերպության, որն ինչ-որ օգտակար նպատակներ է հետապնդում:

Գիտափորձը հաստատում է առաջ քաշված վարկածը, հաջողության, բախտավորության հաճելի հոգեվիճակ ապրող անձինք ավելի պատրաստակամ են ուրիշներին օգնելու գործում: Այս հանգամանքը պարզ է նաև առօրյա դիտումներից, բայց գիտափորձը թույլ է տալիս ճշտել այն և իհի՞ք է ստեղծում նոր ու ավելի խոր պրոբլեմներ առաջ քաշելու համար:

Նկարագրված գիտափորձը հետաքրքրական է նաև այն տեսակետից, որ նրանում կարելի է տեսնել մեկից ավելի անկախ փոփոխականների փոխներգործությունը: Պարզվում է, օրինակ, որ օգնության հասնելու պատրաստակամությունը (y) կախված է ոչ միայն մարդու տրամադրությունից (x₁), այլև նրա տրամադրության տակ եղած դրամի քանակից (x₂): y-ի վրա x₁-ի դրական ազդեցությունը դիտվում է նաև այն դեպքում, երբ x₂-ի մակարդակը բարձր է (այսինքն երբ փորձարկվողները բավականաչափ լրացուցիչ դրամ ունեն բացի այն գումարից, որն անհրաժեշտ է իրենց կարիքների բավարարման համար): Իսկ երբ փորձարկվողները գտնվում են ֆիլանսական սուղ վիճակում, ապա հաճելի տրամադրությունը շատ թույլ ազդեցություն է գործում օգնության հասնելու պատրաստակամության և նրանից բխող վարքի վրա:

Մարդու իրական վարքը, հույզերը, մտքերը, հոգեկան ակտիվությունն ընդհանրապես, պատմանավորված են մեծ թվով գործոններով (անկախ փոփոխականներով), բայց գիտափորձի ընթացքում անհրաժեշտ է փոփոխել դրանցից մեկը կամ երկուսը, իսկ մյուսները պահել հաստատուն՝ որպես գիտափորձի պայմաններ, այսպես ճշգրիտ տվյալներ ստանալ հնարավոր չի լինի: Այս հանգամանքը նկատի ունենալով շատ զգույշ պետք է լինել մարդու վարքի պատճառների մասին քնդհանրացումներ կատարելիս:

Որպեսզի գիտափորձի տվյալները վստահության արժանի լինեն, դրանք պետք է հնարավոր լինի կրկին ու կրկին անգամ ստանալ փորձարկվողների նորանոր խմբերի հետ գործելիս: Ենթադրվում է, որ հավաստի կարելի է համարել այն արդյունքները, որոնք տարբեր խմբերի հետ կատարված գիտափորձերի դեպքում տարբերվում են միայն իրենց մեծության 1/20-ից ոչ ավելի չափով:

Նոգեբանական գիտափորձեր իրականացնելիս առաջ են գալիս մի շարք դժվարություններ.

մասնավորապես, ի հայտ են գալիս այնպիսի միջանկյալ գործոններ, որոնք կարող են հանգեցնել կեղծ արդյունքների, եթե հետազոտողների կողմից չեզոքացման չեղարկվեն: Այդ գործոններից առաջինը, այսպես կոչված, «պլացերո-էֆեկտ» է վարքի վրա հաճախ ազդում է ոչ թե այն գործոնը (անկախ փոփոխականը), որի ազդեցությունը մենք ցանկանում ենք պարզել, այլ մեկ ուրիշ, հոգեբանի կողմից չլեռնահսկվող հանգամանք: Օրինակ, վարքի վրա որևէ դեղի ազդեցությունը ստուգելիս անպայման պետք է ունենալ վերահսկիչ խմբեր, քանի որ վարքի փոփոխությունները կարող են պայմանավորված լինել ոչ թե դեղի քիմիական ազդեցությամբ, այլ սրսկելու փաստով, ներշնչմամբ ու ինքնասերշնչմամբ: Արդյունքների վրա ազդում են նաև հոգեբանի ակնկալումները, երբ դրանք հայտնի են դառնում փորձարկվողներին: Նման պայմաններում տարբեր փորձարկվողներ դրսևորում են վարքի հետևյալ երեք ձևերից մեկը. ա) ոսմանը ընդատաչ են գնում հոգեբանի ցանկություններին և այնպիսի վարք են դրսևորում, որ հոգեբանի ակնկալումներն իրականացվեն, այսինքն հաստատվի նրա առաջ քաշած վարկածը, բ) այլ փորձարկվողներ, ընդհակառակը, ամեն ինչ անում են, որպեսզի այդ վարկածը չիրականանա: Նրանք կեղծ վարքագիծ են դրսևորում, խախտում են գիտափորձի հրահանգի պայմանները և այլն, գ) վերջապես, փորձարկվողների երրորդ պայմանականորեն առանձնացվող խմբի հիմնական մտահոգությունը սեփական անձը բարենպաստ լույսի ներքո ներկայացնելն է՝ անկախ այն հանգամանքից՝ իրականանում են հոգեբանի ակնկալումները, թե ոչ: Այս բոլոր դեպքերի համար ընդհանուրն այն է, որ փորձարկվողների վարքն ավելի մեծ չափով պայմանավորված է սեփական նպատակներով կամ նույնիսկ չգիտակցվող դրոյապատճառներով, այլ ոչ թե հոգեբանի կողմից ներկայացված անկախ փոփոխականով:

Այս բացասական ազդեցությունները կարելի է թուլացնել մի շարք եղանակներով: Հոգեբանը կարող է խնդրել մեկ այլ մարդու, որպեսզի նա առանց իր վարկածն իմանալու, իրագործի գիտափորձը: Այս ուղին օգտակար է, քանի որ հոգեբանը կարող է չլսնխամտածված ձևով վարկածը հայտնի դարձնել փորձարկվողներին: Մյուս միջոցն այն է, որ հրահանգները կարելի է ոչ թե կարդալ փորձարկվողների համար, այլ նրանց ներկայացնել գրավոր ձևով: Բացի դրանից, փորձարկվողներին կարելի է դիտել ոչ թե անմիջակերպ, այլ թաքուն կերպով (օգտագործելով, օրինակ, նկարահանման խցիկներ կամ տեխնիկական այլ միջոցներ): Հոգեբան-հետազոտողի ազդեցությունը հաջողությամբ չեզոքացնելը համարվում է ժամանակակից հոգեբանական գիտափորձին ներկայացվող հիմնական պահանջներից մեկը:

Այդ ազդեցությունը հաճախ վճռական է դառնում և պետք է հաշվի առնվի՝ կեղծ պատասխաններ չստանալու համար: Հոգեբան Ռ. Ռոզենտալը, որը երկար ժամանակ զբաղվել է այդ խնդրի ուսումնասի-

րությամբ, նկարագրում է «խելացի Հանսի» շատ ուսանելի դեպքը: Հանսը մի խելացի ձի էր, որը թվարանական խնդիրներ էր լուծում: Հաշիվը կատարելու պես նա ոտքի հարվածներով հայտնում էր արդյունքը: Երբ, օրինակ, Հանսին հարցնում էին, թե ինչի է հավասար 2x3-ը, նա ոտքով վեց անգամ հարվածում էր գետնին: Մասնագետների մի խումբ մանրակրկիտ ուսումնասիրության շնորհիվ հանգեց այն եզրակացությանը, որ նման արդյունքը կարելի է բացատրել լոկ ձիու մաթեմատիկական ընդունակություններով: Սակայն մեկ այլ հոգեբան՝ Պֆանգստը գտավ այդ զարմանալի երևույթի զաղտնիքը. պարզվեց, որ այն անձինք, ովքեր ձիուն խնդիր էին առաջարկում, ինքնաբերաբար նրան հայտնում էին նաև պատասխանը: Եթե առաջարկում էին հաշվել, թե ինչի է հավասար 2x3-ը, ապա նրանք, իմանալով, որ ձին պատասխանելու է ոտքով, ինքնաբերաբար նայում էին ներքև՝ ձիու ոտքին: Դա թեև թույլ, բայց ընկալման համար մատչելի ազդանշան էր դառնում և կենդանին սկսում էր դուփել: Երբ նա խփում էր վեց անգամ, խնդիրն առաջարկողը թեթևակիորեն բարձրացնում էր գլուխը կամ հոնքը կամ որևէ այլ շարժման միջոցով ազդանշան էր տալիս կենդանուն: Վերջինս դադարեցնում էր դուփելը: Ձին թեև խելացի էր, բայց չունեւ այն մաթեմատիկական ընդունակությունները, որ վերագրում էին նրան:

Նույն կերպ էլ հոգեբանն իր կողմից ակնկալվող պատասխանը կարող է ենթագիտակցորեն հուշել փորձարկվողներին: Ե՛վ հոգեբանները՝ գիտափորձերի ընթացքում, և՛ այլ անձինք կյանքի հանգամանքներում, հաճախ, գիտակցորեն կամ ենթագիտակցորեն, այնպիսի պայմաններ են ստեղծում, որոնցում մեծանում է իրենց կանխատեսումների, «մարգարեությունների» իրականացման հավանականությունը: Այս երևույթը սոցիոլոգ Ռ. Մերտոնն անվանել է «ինքնիրականացնող մարգարեություն»: Նման երևույթ հաճախակի կարելի է դիտել մարդկային հարաբերություններում: Օրինակ, եթե որևէ անձնավորություն հանդգլած է, որ ինքը սոցիալական փոխհարաբերություններում անփորձ է, ապա առանց գիտակցված մտադրության կարող է հայտնվել այնպիսի իրադրություններում ու միջանձնային փոխհարաբերություններում, որոնք արդարացնում են նրա կանխատեսումները, նա չի կարողանում նորմալ հարաբերությունների մեջ մտնել այլ մարդկանց հետ: Նա կարող է, օրինակ, անհարկի ազդեցվածություն հանդես բերել և դրանով իսկ մարդկանց վանել իրենից: Նրանք հեռանում են՝ արդարացնելով այդ անձի կանխատեսումը: Կամ, ընդհակառակը, սոցիալական հարաբերությունների մեջ մտնելիս նա կարող է հանդես բերել վեհերոտություն, կարող է ամաչել, շռուազունել՝ ստիպելով, որ մյուսները հեռանան՝ ստեղծված անհարմար վիճակից իրեն ազատելու նպատակով: Այս դեպքում ևս նրա մարգարեությունն արդարացվում է, բայց իր իսկ ձեռնարկած գործողությունների շնորհիվ:

Նոգեբանական գիտափորձեր կազմակերպելիս պետք է անեն կերպ խուսափել «ինքնիրականացնող մարգարեություններից»:

Ներկայումս ընդունված է առանձնացնել բնական գիտափորձի մի տարբերակ, որն անվանում են **հոգեբանա-մանկավարժական գիտափորձ**: Այն կիրառվում է տարբեր տարիքի աշակերտների իմացական հնարավորությունների և անձի զարգացման յուրահատկությունների ուսումնասիրման համար և իրականացվում է ուսումնական գործունեության ընթացքում: Գիտափորձի այս տեսակի առավելություններից մեկն այն է, որ նրա իրականացման ընթացքում անձի մեջ ակտիվորեն ձևավորվում են ուսումնասիրության օրյեկտ հանդիսացող հոգեկան գործընթացներն ու հատկությունները: Այդ պատճառով էլ նման գիտափորձերն անվանում են նաև ձևավորող: Բայց ինչպես լաբորատոր, այնպես էլ բնական գիտափորձերը կարող են լինել նաև լոկ հավաստող, այսինքն ուսումնասիրության «պահին» մարդու մեջ առկա և նախորդ զարգացման արդյունք հանդիսացող հատկությունները բացահայտող: Իրականում գիտափորձերը շատ հաճախ կազմակերպվում են այնպես, որ լինեն միաժամանակ և՛ հավաստող, և՛ ձևավորող, զարգացնող: Այս դեպքում անձի առկա փիճակի և զարգացման հեռանկարների վերաբերյալ ստացվող տվյալները լինում են ավելի հարուստ:

Պետք է նկատի առնել, որ բոլոր հոգեկան երևույթները չէ, որ հնարավոր է ուսումնասիրել գիտափորձի օգնությամբ: Որոշ դեպքերում մարդկանց փորձարարական ուսումնասիրության չի կարելի ենթարկել բարոյական նկատառումներից ելնելով: Օրինակ, շատ հետաքրքիր կլիներ պարզել, թե վաղ տարիքի երեխաների հոգեկան զարգացման վրա ինչպիսի ազդեցություն են թողնում հոգեկան ցնցումները, ծնողական գոբոգության քիչ գրկված լինելը և այլ անբարենպաստ հանգամանքներ: Բայց հոգեբանն իրավունք չունի առաջ քերելու նման հանգամանքներ և պետք է սահմանափակվի այն դեպքերի ուսումնասիրությամբ, որոնք, ցավոք, դեռևս հանդիպում են կյանքում: Որոշ դեպքերում էլ գիտափորձ կազմակերպելը պարզապես անհնարին է: Ահա թե ինչու հոգեբանության բնագավառում լայնորեն օգտվում են նաև մի շարք այլ մեթոդներից:

Նոգեբանական գրույց

Նոգեբանական հետազոտության ավանդական մեթոդներից մեկը գրույցն է, որը, սովորաբար մտնում է կոնկրետ ուսումնասիրության նպատակով ստեղծվող մեթոդիկաների (փոխադարձաբար կապված մեթոդների և տեխնիկական գործողությունների) մեջ: Նոգեբանական գրույցը մարդկանց առօրյա գրույցներից տարբերվում է հետազոտական նպատակի հստակ գիտակցմամբ և հետազոտության պլանի առկայությամբ: Զրույցի ընթացքում ուսումնասիրվողի հետ անմիջական շփման մեջ մտնելով հոգեբանը հնարավորություն ունի դիտելու և գրանցելու ոչ միայն նրա

խոսքային պատասխանները, այլև դիմախաղը, ողջ վարքագիծը, ինչպես նաև այն օրյեկտիվ իրադրությունը, որտեղ ընթանում է գրույցը:

Զրույցի ընթացքում առաջադրվող հարցերը պետք է կրեն հստակորեն ու հասկանալի լեզվով ձևակերպված այնպիսի խնդիրների կամ առաջադրանքների բնույթ, որոնք բնական են և թույլ են տալիս բացահայտել ուսումնասիրվող երևույթների յուրահատկությունները: Զանի որ հարցերից յուրաքանչյուրին տրվող պատասխանը ստեղծում է հոգեբանական նոր իրավիճակ, ապա հաջորդ հարցն առաջադրելիս անհարժեշտ է հաշվի առնել այդ փոփոխությունը:

Զրույցը պետք է նաև անհատականացված լինի: Դա նշանակում է, որ և՛ պլանը կազմելիս, և՛ գրույցի ընթացքում պետք է հաշվի առնել այն անձի անհատական առանձնահատկությունները, որին փորձում են ուսումնասիրել այդ մեթոդով: Այս և նախորդ պահանջները բավարարելու համար հոգեբանը պետք է ունենա լայն գիտելիքներ և վարպետություն: Միայն առաջին հայացքից է թվում, թե իբր գրույցի մեթոդը կիրառելը հեշտ գործ է:

Նոգեբանական գրույցը նպատակահարմար է կիրառել երկու հիմնական եղանակով: Այն, ամենից առաջ, ուսումնասիրվող երևույթների մասին նախնական տվյալներ ստանալու միջոց է: Զրույցին պետք է հետևի լրացուցիչ դիտումների, գիտափորձերի և այլ մեթոդներով կատարվող օրյեկտիվ ուսումնասիրությունը: Զրույցը շատ օգտակար է ուսումնասիրվող անձի այս կամ այն առանձնահատկության կամ դրանց խմբի զարգացման պատմության, մարդու անցյալի մասին տվյալներ ստանալու համար (հոգեբանական անամնեզ): Դրանց վերլուծությունը հաճախ թույլ է տալիս բացատրություններ գտնել նրա այժմյան վարքագծի և հոգեվիճակների որոշ կողմերի համար: Զրույցն, այսպիսով, ամենից հաճախ օգտագործում են որպես հոգեկան երևույթների ուսումնասիրության նախնական փուլ, որի ընթացքում տվյալներ են ստացվում վարկածի ձևավորման և փորձաքարական ուսումնասիրության կազմակերպման համար: Բայց գրույցը կարելի է օգտագործել նաև որպես դիտման և գիտափորձի տվյալների ստուգման միջոց:

Զրույցի պլանը կազմելիս նրա մեջ կարելի է մտցնել և՛ ուղղակի, և՛ անուղղակի հարցեր: Ուղղակի հարցերը օգտակար են այն դեպքում, երբ վերաբերում են զանազան առարկաների, որոնց մասին ցանկանում ենք իմանալ ուսումնասիրվողի կարծիքը: Բայց երբ նպատակ է դրվում պարզել նրա բնավորությունը, խառնվածքը, ինքնագնահատականը և ներհոգեկան այլ առանձնահատկություններ, ապա, ինչելով ներհայեցողության թեքությունների մասին, ավելի լավ է առաջադրել անուղղակի հարցեր: Դրանք կարող են վերաբերել անձի բարոյական կամ դերային կոնֆլիկտներին, այլ մարդկանց հատկությունների և արարքների գնահատմանը և այլն: Այդ հարցերին պատասխանելիս ուսումնասիրվող անձը

դրստորում է իր զարգացման ու հասունության մակարդակը, բնավորության գծերը, սոցիալական դիրքորոշումները և այլ առանձնահատկություններ: Օրինակ, ներկայումս անձի բարոյական զարգացման մակարդակը որոշելու համար ոչ թե ուղղակի հարցեր են տալիս այն մասին, թե նա ինչպես է գնահատում այս կամ այն բարոյագիտական դրույթներն ու դիրքորոշումները, այլ առաջադրում են բարոյական խնդիրներ կրթնորանքներ և պահանջում են, որպեսզի ուսումնասիրվողն իրեն պատկերացնի գործող անձի դերում և ասի, թե ինքն ինչպես կլուծեր նման խնդիրը, եթե այն ծագեր իր կյանքում: Այդպիսի ուսումնասիրությունները շատ հարուստ տվյալներ են տվել անձի բարոյական զարգացման մասին և հիմք են հանդիսացել հետաքրքրական տեսակետների առաջադրման համար:

Քանի որ գրույցի ժամանակ ուսումնասիրվողների հաղորդած տվյալների զգալի մասը նրանց ինքնադիտումների արդյունքն է, ապա հասկանալի է, որ դրանք պետք է վերլուծվեն ու մեկնաբանվեն՝ պաշտպանական մեխանիզմների և ինքնարտացոլման աղճատող այլ գործոնների ազդեցությունը հաշվի առնելու և չեզոքացնելու համար:

Հոգեբանության և հոգեբուժության բնագավառներում լայնորեն օգտագործվում է գրույցի մեկ այլ տարբերակ նա, որն ստացել է **հոգեվերլուծական գրույց**, կամ կարգավորվող երկխոսություն անունը: Այն օգտագործել է, Չ. Ֆրոյդը, իսկ ներկայումս կիրառում են նրա բազմաթիվ հետևորդները՝ անձի գիտակցության ոլորտից արտահղված մտքերը, հակումները, ասպրումների բարդույթները նրա գիտակցության ոլորտը վերադարձնելու համար: Այդ նպատակով ուսումնասիրվողին առաջադրում են գրգռիչ բառ կամ պատկեր (դրանք սովորաբար վերցնում են նրա ինքնադիտման խոսքային դրսևորումներից, իսկ երբեմն էլ երազներից, եթե փորձարկվողը պատմում է իր երազները) և խնդրում են առանց քննադատության պատմել այն ամենը, ինչ դրանց ազդեցության տակ հայտնվում է գիտակցության ոլորտում: Ենթադրվում է, որ նման «ազատ» գուգորությունների շղթաներն ի վերջո կհանգեցնեն այն հոգեկան բովանդակությունների վերարտադրությանը, որոնք հետաքրքրում են հոգեբանին:

Պետք է հիշատակել նաև ժամանակակից հայտնի հոգեբան Ժ. Պիաժեի կողմից լայնորեն օգտագործված «կլինիկական գրույցը», որը նա կիրառում էր երեխաների հոգեկան զարգացումն ու անձնային առանձնահատկությունները ուսումնասիրելու համար:

Չրույցի բոլոր տեսակներն էլ անհրաժեշտ է լայնորեն կիրառել մասնավորապես աշխատանքի ոլորտում: Ուսուցչի համար գրույցը, դիտման հետ միասին, աշակերտներին ուսումնասիրելու առավել մատչելի մեթոդն է և, չնայած իր պարզությանը, կարող է ընդարձակ և օգտակար տեղեկություններ տալ մանկավարժին և հիմք հանդիսանալ իր գործունեության կատարելագործման համար:

Հարցաթերթիկների մեթոդ

Հարցաթերթիկը (անկետա) իրենից ներկայացնում է գրավոր հարցերի խումբ, որը ներկայացվում է ուսումնասիրվող մարդկանց՝ որոշակի հոգեբանական խնդիրներ պարզաբանելու համար: Հարցաթերթիկներից օգտվելիս հոգեբանը ոչ թե օբյեկտիվորեն դիտում է մարդու վարքը, այլ հենվում է նրա անհատական փորձի վրա, որը զգալի չափով ինքնադիտման արդյունք է: Յուրաքանչյուր անձ բազմիցս իրեն դիտում է տարբեր իրադրություններում, ներհայեցողության է ենթարկում իր ասպրումները և գիտելիքներ է ձեռք բերում իր վարքի ու անձնային առանձնահատկությունների մասին: Օրինակ, երբ դժվար է օբյեկտիվ դիտման շնորհիվ պարզել, թե ինչպես է մարդն իրեն պահում, երբ կատակում են նրա հետ, այդ մասին կարելի է ուղղակիորեն հարցնել նրան. «Դուք զայրանո՞ւմ եք, երբ Ձեզ փորձում են ծաղրել»: Եթե պատասխանն անկեղծ է, այն կարող է օգտակար տեղեկություն պարունակել տվյալ անձին բնութագրելու համար:

Հարցաթերթիկը հոգեբանական գրույցից տարբերվում է, մասնավորապես, նրանով, որ ներկայացվող հարցերին գրավոր պատասխաններ տալիս ուսումնասիրվողը հենվում է իր ինքնադիտման վրա, հոգեբանը նրա վարքը չի դիտում: Մինչդեռ գրույցիս, երբ հարցերը բանավոր ձևով են ներկայացվում, օբյեկտիվ դիտումը ևս կարևոր նշանակություն է ստանում, հոգեբանը ոչ միայն լսում է ուսումնասիրվողի պատասխանները, այլև դիտում է նրա վարքը, դիմախառը, իր նկատմամբ նրա վերաբերմունքը և լրացուցիչ, բավականին արժեքավոր տեղեկություններ է ստանում նրա մասին:

Հարցաթերթիկները հնարավորություն են տալիս շատ կարճ ժամանակահատվածում հարուստ ինֆորմացիա ստանալ մարդու վարքի այնպիսի ձևերի և ներհոգեկան գործընթացների մասին, որոնք ուղղակի դիտման համար մատչելի չեն և գիտափորձի պայմաններում առաջ բերվել չեն կարող: Հարցաթերթիկների օգնությամբ կարելի է պարզել ուսումնասիրվողների դիրքորոշումները, հետաքրքրությունները, կարծիքներն ու համոզմունքները, բնորոշ հույզերը: Օրինակ, անձի մասնագիտական կողմնորոշումը բացահայտելու համար նրան կարելի է հարցնել. «Ի՞նչ եք ցանկանում դառնալ» կամ «Ձեր կարծիքով, ո՞ր մասնագիտություններն են առավել հեղինակավորները»:

Հարցաթերթիկի հարցերին տրվող պատասխանները չի կարելի դիտել որպես օբյեկտիվ հոգեբանական տվյալներ այն երևույթների մասին, որոնք հոգեբանը ցանկանում է ուսումնասիրել: Դրանք այնպիսի տվյալներ են, որոնք պետք է քննադատորեն վերլուծվեն ու մեկնաբանվեն, քանի որ կարող են փնել կեղծ, սուբյեկտիվ ու աղճատված՝ նույնիսկ անկախ պատասխանողների կամքից: Շատերը հարցաթերթիկներին պատասխանում են այնպես, ինչպես, իրենց կարծիքով, ընդունելի, պաշտպան է համարվում

և խուսափում են այնպիսի պատասխաններ տալուց, որոնք տվյալ հասարակական միջավայրում համարվում են ոչ պատշաճ ու դատապարտելի:

Հարցաթերթիկներ կազմելիս հարցերը պետք է ձևակերպվել հստակորեն, որպեսզի բոլոր հարցվողները դրանք նույն կերպ ըմբռեն: Տարբերում են հարցաթերթիկների երկու տեսակ. ա) փակ հարցաթերթիկներ, որոնցում, բացի հարցերից, յուրաքանչյուր հարցի համար տրված են նաև մի շարք հնարավոր պատասխաններ, որոնցից մեկը, կամ մի քանիսը ուսումնասիրվողը պետք է ընտրի: Նման հարցաթերթիկի օգնությամբ ստացված տվյալները մշակելը հեշտ է, բայց դրանք դուրս չեն գալիս նախապես որոշված սահմաններից, բ) բաց հարցաթերթիկներ, տրվում են միայն հարցերը, իսկ պատասխանները պետք է ձևակերպեն իրենք՝ հարցման ենթարկվողները: Այս տիպի հարցաթերթիկները թույլ են տալիս ստանալ ավելի բազմազան ու հարուստ տվյալներ, որոնց մշակումը, սակայն, շատ ավելի դժվար է:

Չնայած հարցաթերթիկների օգնությամբ ստացված տվյալները հոգեբանի համար շատ հետաքրքրական են, բայց դա դեռ չի նշանակում, որ դրանց հիման վրա կարող ենք անսխալ կերպով որոշել, թե ինչպիսին կլինի մարդու վարքը: Մասնավորապես, շատ հաճախ խոսքի միջոցով դրսևորած դիրքորոշման և իրական վարքի միջև դիտվում է անհամապատասխանություն: Այս երևույթը, որը մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում հատկապես սոցիալական հոգեբանության համար, ստացել է «Լապլերի պարադոքս» անվանումը: Դեռևս 30-ական թվականներին Ռ.Լապլերը չինացիների ամուսնական մի գույզի ուղեկցությամբ ճանապարհորդեց ԱՄՆ-ում: Նրանք իջևանում էին հյուրանոցներում և քեմպինգներում, ճաշում էին ռեստորաններում: Մի քանի անգամ Ռ.Լապլերը մենակ թողեց ամուսիններին: Ողջ ճանապարհորդության ընթացքում, որը մի քանի ամիս տևեց, միայն մեկ անգամ հրաժարվեցին ճանապարհորդներին հյուրընկալելուց: Վեց ամիս անց Ռ.Լապլերն այն նույն հաստատություններին, ուր իրենք այցելել էին, նամակներ ուղարկեց, որոնցում երկու տեսակի հարցաթերթիկներ էր պարունակվում: Դրանցից մեկում մի քանի ազգությունների վերաբերյալ հոգեբանը հարցնում էր այդ հիմնարկների ղեկավարներին, թե արդյո՞ք նրանք կհյուրընկալեն նման մարդկանց: Այստեղ չինացիներին վերաբերող հարցը նույնանման հարցերից միայն մեկն էր: Երկրորդ հարցաթերթիկի մեջ միայն մեկ հարց կար, որը վերաբերում էր չինացիների ամուսնական գույզին հյուրընկալելու հնարավորությանը: Անկախ հարցաթերթիկի տիպից, բոլոր պատասխանները բացասական էին, թեև նույն հիմնարկներում չինացիների ամուսնական գույզին իրականում հյուրընկալել էին: Միայն այդ պատասխաններն ունենալու դեպքում կարելի էր կարծել, որ այդ ռեստորաններում և հյուրանոցներում այլազգիներին կտրականապես մերժում

են հյուրընկալել, մինչդեռ կոնկրետ իրադրություններում ռասայական դիրքորոշումներ ունեցող անձանց վարքը միանգամայն այլ էր: Այս փաստը ցույց է տալիս, որ հարցաթերթիկների օգնությամբ ստացված տվյալները դեռևս բավարար հիմք չեն մարդկանց իրական վարքը կանխատեսելու համար: Նման դեպքերում լրացուցիչ ուսումնասիրություններ են պահանջվում:

Թեստերի մեթոդ

Ժամանակակից հոգեբանությունը, բացի հետազոտական, գուտ գիտական պրոբլեմներից, կոչված է նաև լուծելու կյանքի տարբեր բնագավառներում առաջ եկող բազմաթիվ գործնական խնդիրներ: Օրինակ, հաճախ անհրաժեշտ է լինում պարզել, թե այս կամ այն մասնագիտությամբ հաշտությամբ աշխատելու համար մարդիկ (հավանական թեկնածուները) ունեն, արդյոք, անհրաժեշտ գիտելիքներ, ընդունակություններ, խառնվածքի և բնավորության գծեր: Մասնավորապես, միշտ հետաքրքրական և օգտակար է իմանալ, թե մանկավարժի մասնագիտությունը ընտրող դիմորդներն արդյոք ունեն արդյունավետ մասնավարժական գործունեություն կատարելու համար անհրաժեշտ հատկություններ: Այդպիսի դեպքերում պետք է ունենալ մեթոդներ, որոնց օգնությամբ հնարավոր է կարճ ժամանակահատվածում պարզել սնձի մեջ այս կամ այն ընդունակությունների, հմտությունների, անձնային գծերի առկայությունը, նրանց անհատական տարբերությունները, բանականության զարգացման մակարդակն ու նրա կառուցվածքը, դիրքորոշումները, վարքի բնորոշ ձևերը: Շատ կարևոր է նաև փորձարկվողների ապագա հաջողությունների մակարդակը կանխատեսելու հնարավորությունը:

Նենց այդպիսի մեթոդներ են հոգեբանական **թեստերը**⁵: Դրանց օգնությամբ հոգեբանները փորձում են լուծել բազմաթիվ գործնական խնդիրներ:

Մրանից գրեթե 100 տարի առաջ անգլիացի գիտնական Ֆ. Գալտոնն այն միտքն առաջ քաշեց, որ հնարավոր է ճշտորեն չափել մարդու բնավորությունն ու մտավոր ընդունակությունները: Դրանից հետո անցած ժամանակաշրջանում ստեղծվել են 10000-ից ավելի թեստեր, որոնք օգտագործվում են ամենատարբեր հոգեկան գծեր ու հատկություններ չափելու համար: Երեխաների մտավոր զարգացման մակարդակը չափելու համար նախատեսված առաջին թեստը ստեղծել են Ֆրանսիացի գիտնականներ Ա. Բիներն և Թ. Սիմոնը 1905 թվականին: Այդ նույն թվականին Ա. Բիներն այն միտքը հայտնեց, որ հնարավոր է չափել և բանականացնող ցուցանիշներով արտահայտել նորմալ և մտավոր հետամնաց երեխաների վարքի տարբերությունները: Նա խնդիր էր դնում բացահայտել այն իրական տարբերությունները, որ կան իսկապես մտավոր հետամնացություն ունեցող-

⁵ Անգլ. test - կարճատև փորձարկում, ստուգում.

ների և նրանց միջև, ովքեր վառ են սովորում և անցանկալի վարք են հանդես բերում սխալ դաստիարակություն ատանալու հետևանքով: Թ. Սիմոնի հետ միասին նրա ստեղծած թեստը կոչվեց բանականության (ինտելեկտի) թեստ: Այդ թեստը ստեղծելու նպատակով նրանք նկարագրեցին մեծ թվով պրոբլեմային իրավիճակներ կամ «թեստային թեմաներ» և դրանք առաջադրեցին մեծաթիվ երեխաների: Ենթադրվում է, որ յուրաքանչյուր 5-ամյա երեխա կարող է լուծել այնպիսի խնդիրներ, որոնք 4 տարեկանների համար մատչելի չեն: Չորս տարեկանները, իրենց հերթին, կարող են լուծել այնպիսի խնդիրներ, որոնք մատչելի չեն կրտսերների համար: Օրինակ, հինգ տարեկան երեխան կարող է հաշվել մետաղադրամների արժեքը, բայց չի կարող ցույց տալ իր աչ ձեռքը և ձախ ականջը: 12-ամյա երեխան իրեն տրված երեք բառերից կարողանում է նախադասություն կազմել, բայց չի կարողանում ասել, թե թագավորի և հանրապետության նախագահի միջև ինչպիսի երեք հիմնական տարբերություններ կան:

Ելնելով նման փաստերից Ա. Բինեն և Թ. Սիմոնը յուրաքանչյուր երեխայի առաջադրում էին մի շարք խնդիրներ, հետևում լուծման ընթացքին և արձանագրում էին այն, որից հետո աննատական լուծման արդյունքները համեմատում էին նույն տարիքի երեխաների միջին արդյունքի հետ: Եթե 5-ամյա երեխան կարողանում էր լուծել 7 տարեկանի մակարդակին համապատասխանող խնդիրներ, ապա Բինեն ասում էր, որ նրա մտավոր զարգացման տարիքը (ՄՏ) հավասար է 7-ի: Իսկ եթե 7-ամյա երեխան 7 և 6 տարեկանների համար նախատեսված խնդիրները չէր լուծում, բայց կարողանում էր լուծել հինգ տարեկանների համար նախատեսվածները, ապա նրա մտավոր զարգացման տարիքը համարվում է հավասար 5-ի: Այդպես նա որոշեց նաև մտավոր հետամնաց երեխաների տարիքը և պարզեց, թե որ դասարաններում պետք է սովորեն նրանք:

Նետազայում բանականության թեստերի կատարելագործմամբ զբաղվեցին հիմնականում ամերիկյան, մասամբ նաև անգլիացի հոգեբանները: 1916 թ. Լ. Թերմսնեց հրատարակեց Ա. Բինեի թեստի վերանայված տարբերակը, որը հարմարեցված էր ամերիկյան պայմաններին: Բայց այս թեստը ևս ուներ լուրջ թերություն. այն միայն մեկ տեսակի էր, որի պատճառով հնարավոր չէր առաջին թեստային առուզումից հետո որոշ ժամանակ անց ուսումնասիրել նույն երեխային և ստուգել առաջին թեստի տված արդյունքի հուսալիությունը: Նույն թեստն անփոփոխ ձևով երկրորդ անգամ տալը գրեթե անհնար է: 1937 թ. այդ թեստը կրկին անգամ կատարելագործվեց ու բարդացվեց, ստեղծվեցին նրա տարբերակները և հնարավոր դարձավ փորձեր կատարել նաև մեծահասակների հետ՝ նրանց բարձրագույն իմացական ընդունակություններն ու կարողությունները ստուգելու համար: Թեստի ևս մեկ կատարելագործում իրականացվեց 1960 թվականին:

Թեստային ստուգման հիման վրա որոշում են փորձարկվողի «բանականության գործակիցը» (ԲԳ).

$$ԲԳ = \frac{ՄՏ}{ՆՏ} \times 100$$

Այստեղ ՄՏ-ն մտավոր զարգացման տարիքն է, իսկ ՆՏ-ն՝ ֆիզիկական կամ փաստական տարիքը:

Եթե ՄՏ=6, իսկ ՆՏ=6, ապա ԲԳ=100: Այսպիսի արդյունքի դեպքում ասում են, որ երեխան ունի մտավոր զարգացման կամ բանականության (լսելի) միջին մակարդակ:

Եթե ՄՏ=9, իսկ ՆՏ-ն՝ 6-ի, ապա ԲԳ=160: Դա ցույց է տալիս, որ այդ 6 տարեկան երեխան ունի միջինից բավական բարձր զարգացած բանականություն: ԲԳ-ն ցույց է տալիս երեխայի մտավոր զարգացման աստիճանը՝ համեմատած նույն տարիքի երեխաների միջին մակարդակի հետ⁶:

Անհրաժեշտ է նշել, որ նման չափումներն արժեքավոր են մինչև 20 տարեկաններին հետազոտելու դեպքում, քանի որ մտավոր տարիքն անձի իմացական զարգացման դրսևորում է և 20 տարեկանից հետո գրեթե չի փոխվում: Այդ պատճառով էլ 20-ից մեծերի մոտ ԲԳ-ն ցույց է տալիս այն շեղումը, որ տվյալ անձի մտավոր զարգացումն ունի նույն տարիքի բոլոր մարդկանց մտավոր միջին տարիքից:

Հոգեբանական թեստերի շարքում հետաքրքրություն է ներկայացնում **Վեբսլերի սանդղակը**, որի մեջ մտնում են և՛ խոսքային, և՛ կատարման (գործողությունների) թեստեր: Առավելապես օգտագործվում է հոգեբուժական կլինիկայում՝ ախտորոշման կատարելու համար: 1949 թվականին Վեբսլերն իր սանդղակը հարմարեցրեց երեխաներին ուսումնասիրելու համար, 1955-ին մեծահասակների բանականության գործակիցը չափելու համար հատուկ թեստ ստեղծեց:

Վեբսլերի սանդղակը մի քանի տարբերություններ ունի Ստենֆորդ-Բինեի սանդղակից: Այստեղ առանձին ԲԳ կա կատարման, այսինքն ոչ խոսքային խնդիրների համար: Թեստերը կազմված են ենթաթեստերից: Սրա շնորհիվ հնարավոր է դառնում նույն մարդուն ստուգման ենթարկել ըստ խոսքային սանդղակի բոլոր մասերի (ինֆորմացիայի, հավաքման, թվային շարքի, նմանության, բառարանի) և կատարման սանդղակի բոլոր մասերի (նկարների դատարման, կիսատ նկարի ավարտում, թվերի և այլ սիմվոլների, օբյեկտների խմբավորում): Այս սանդղակները թույլ են տալիս ընտրականորեն ուսումնասիրել վարքի նույն ձևերը սկսած 5 տարեկանից մինչև հասուն տարիքը:

Նույն մարդը կարող է ըստ խոսքային թեստի բարձր ԲԳ հավաքել, իսկ ըստ կատարման թեստի՝ ցածր, և ընդհակառակը: Ուրեմն, ըստ գործունեության այդ ձևերի (այսինքն՝ ըստ բառերի հետ գործողություններ կատարելու և ըստ պատկերներով մտա-

⁶ Բանականության գործակիցի չափման հարցի մասին տե՛ս նաև «Ընդունակություններ» գլխում:

ծելու ընդունակության) բանականությունը նույնը չէ: Այդ նշանակում է, որ միշտ պետք է ճշտել, թե ըստ ինչպիսի թեստի է որոշվել տվյալ ԲԳ-ն: Կատարման թեստ է, օրինակ, հետևյալը: տրված են մի շարք առարկաներ, պահանջվում է դրանցից կազմել որևէ բարդ առարկա, օրինակ՝ մարդկային գրվա:

Բանականության կառուցվածքի մեջ մտնում են մի շարք գործոններ (ֆակտորներ), կշռադատելու ընդունակությունը, թվերի հետ գործողությունների կատարելու ընդունակությունը, ընկալման արագությունը, հիշողությունը, խոսքային ընդունակությունները: Այդ և այլ գործոնների թվի վերաբերյալ տարբեր տեսակետներ գոյություն ունեն:

Երբ առանձին թեստեր են ստեղծվում այդ գործոնները կամ բանականության մասնավոր ձևերը բացահայտելու համար, ապա փորձարկվողը կարող է ըստ դրանցից մի քանիսի բարձր ԲԳ ստանալ, ըստ մյուսների՝ ցածր: Բայց այն անձինք, ովքեր ըստ Ստենֆորդ-Բինեի թեստի ընդհանուր բարձր բանականություն են դրսևորում, ըստ հիշյալ գործոնների ևս մեծ մասամբ բարձր արդյունքներ են ցուցաբերում: Ում ընդհանուր բանականության գործակիցը ցածր է, նա ցածր արդյունքներ է տալիս նաև ըստ մասնավոր գործոնների: Միջին մակարդակի ընդհանուր բանականություն ունեցողների մոտ մեկ գործոնից մյուսին անցնելիս մասնավոր բանականության գործակիցների բավական զգալի տարբերություններ կարող են նկատվել և նման մարդկանց մեկ ընդհանուր ԲԳ-ով քննորոշել խիստ անհուսալի է:

Ընդհանուր առմամբ ճիշտ կարելի է համարել այն դրույթը, ըստ որի եթե անձը մեծ ԲԳ է ստանում, ապա նա կյանքի գրեթե բոլոր իրադրություններում բանական վարք կդրսևորի և ընդհակառակը: Օրինակ, եթե ուսումնասիրությունը ճիշտ է կազմակերպված, ապա այն անհատը, որի ընդհանուր ԲԳ-ն հավասար է 55-ի, հազիվ թե կարողանա բարձրագույն կրթություն ստանալ:

Թեստի պիտանիությունը նրա օգնությամբ մարդու հենց այն հատկությունը չափելու հնարավորությունն է, որի համար նախատեսված է այդ թեստը: Այն պետք է զգայուն լինի տվյալ հատկության (օրինակ՝ բանականության) փոփոխությունների նկատմամբ և չեզոք՝ այլ փոփոխականների (օրինակ՝ միջավայրի ջերմաստիճանի) նկատմամբ:

Թեստի հուսալիությունը որոշվում է ըստ այն հանգամանքի, թե ինչ չափով է այն հնարավորություն տալիս համապատասխան հատկությունը չափել կրկին ու կրկին անգամ և ճշտորեն: Սակայն հոգեբանական փոփոխականները գրեթե անհնարին է չափել նույնպիսի ճշտությամբ, ինչպիսի ճշտությամբ որ չափում են ֆիզիկական փոփոխականները, որովհետև դրանք գտնվում են բազմաթիվ և դժվարությամբ վերահսկվող գործոնների ազդեցության տակ: Բայց հոգեբանական չափումներ կատարելիս պետք է ձգտել առավելագույն հնարավոր ճշտության: Եթե նույն անձնավորությունը թեստին առաջին անգամ պա-

տասխանելիս ստացել է բարձր արդյունք, ապա կրկին անգամ թեստի խնդիրները լուծելիս նա պետք է դարձյալ ցույց տա բարձր արդյունք, որպեսզի տվյալ թեստի օգնությամբ ստացվող արդյունքները մենք հուսալի համարենք: Կոռելյացիայի գործակիցը պետք է լինի մոտ +0.30 (կոռելյացիայի ամենամեծ դրական գործակիցն է +1.00, ամենափոքրը՝ -1.00): Եթե երկու թեստային հետազոտությունների միջև կապ չկա, ապա կոռելյացիայի գործակիցը կլինի 0-ին մոտ: Բացասական կապի դեպքում ստացվում են կոռելյացիայի բացասական գործակիցներ՝ 0.00-ից մինչև -1.00-ի սահմաններում:

Բայց նույն թեստը կրկին անգամ ներկայացնելը հաճախ վտանգավոր է, քանի որ փորձարկվող անձը կարող է սովորել ճիշտ լուծել նրա մեջ մտնող խնդիրները, որի հետևանքով երկրորդ ստուգման տվյալները կլինեն արհեստականորեն բարձրացված՝ չարտացոլելով այն հատկության զարգացման ատիճանը, որը ստուգվում է: Այդ պատճառով էլ երկրորդ անգամ նույն անձի հատկությունների զարգացման ատիճանը ստուգում են մեկ այլ թեստի օգնությամբ, որը ևս նախատեսված է նույն հատկությունների ստուգման համար: Կան սխալներից խուսափելու այլ ուղիներ ևս:

Եթե թեստն այնպիսին է, որ թույլ է տալիս մոդելավորել իրական կյանքի երևույթներն ու մարդկանց իրական գործունեության որոշ հատվածներ, ապա այն, անկասկած, արդյունավետ է:

Թեստի, որպես հոգեբանական հետազոտության մեթոդի, մյուս ստավելությունն այն է, որ կարող է օգտագործվել միաժամանակ մեծ թվով մարդկանց ստուգման ենթարկելու համար: Կյանքում, ուսումնական և արտադրական գործունեության բնագավառներում լինում են դեպքեր, երբ անհրաժեշտ է կարճ ժամանակահատվածում տալ մարդկանց որոշակի խմբերի գնահատականը, երբ նրանք աշխատանքային, ուսումնական, մարզական և այլ տեսակի խմբերի կազմում համատեղ գործունեություն են կատարում: Այսպիսի դեպքերում թեստերի օգտագործումն, անկասկած, արդարացված է: Սակայն միշտ պետք է հաշվի առնել, որ ընտանիքի նյութական պայմաններն ու հուսարակական դիրքն իրենց ազդեցությունն են թողնում երեխաների մտավոր զարգացման հնարավորությունների վրա, այդ պատճառով էլ նրանց միջև (օրինակ՝ ըստ մտավոր զարգացման ատիճանի) գոյություն ունեցող տարբերությունները միշտ չէ, որ պայմանավորված են ժառանգական տարբերություններով, ինչպես հավկած են կարծելու որոշ թեստողներ:

Պրոյեկտիվ մեթոդներ

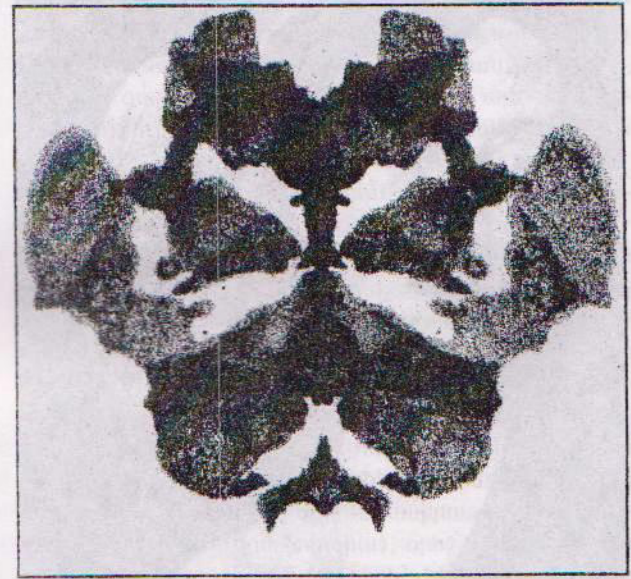
Անձի ուսումնասիրության համար օգտագործում է մեթոդների մի խումբ, որոնք կոչվում են **պրոյեկտիվ մեթոդներ**: Այդպես են կոչվում, որովհետև դրանց հիմքում ընկած է **հոգեբանական պրոյեկցիայի** երևույթը:

Յուրաքանչյուր անձ ունի որոշ թվով տհաճ գծեր, որոնց առկայությունը չէր ցանկանա գիտակցել: Գոյություն ունի յուրահատուկ մի հոգեբանական մեխանիզմ, որն ինչ-որ չափով կանխում է մարդու կողմից սեփական անցանկալի գծերի գիտակցումը: Դա հոգեբանական պրոյեկցիան է: Պրոյեկցիայի էությունն այն է, որ մարդն իր տհաճ գծերը, այն էլ՝ ավելի չափազանցված, վերագրում է ուրիշներին՝ միաժամանակ սեփական գիտակցությունից արտամղելով իր մեջ դրանց առկա լինելու մասին գիտելիքը: Պրոյեկցիայի մեխանիզմը սխառեմատիկորեն կիրառելու հակում հանդես են բերում այնպիսի անձինք, ովքեր կասկածամիտ են, ֆանատիկոս, չեն վստահում ուրիշներին: Այդպիսի պրոյեկցիան անվանում են **պաշտպանական**: Կան սյրոյեկցիայի այլ տեսակներ ևս: **Ատրիբուտիվ (վերագրական) պրոյեկցիան** ուրիշներին սեփական դրոպաատճառները, զգացմունքներն ու գործողությունները վերագրելու երևույթն է: **Աուտիստիկ պրոյեկցիան** անձի ընկալումների պայմանավորվածությունն է նրա պահանջմունքներով: **Ռացիոնալ պրոյեկցիան** մյուսներից տարբերվում է նրանով, որ «խելամիտ» (ռացիոնալ) հիմնավորում է ստանում այն օգտագործող անձի կողմից: Օրինակ, մի գիտափորձի ժամանակ ուսանողներին առաջարկեցին կարծիքներ հայտնել ուսումնական գործընթացի մասին: Պարզվեց, որ կարգուկանոնի բացակայությունից ամենից շատ բողոքում են գործալիքները, ամենից հաճախ բացակայողները, իսկ դասախոսների մասնագիտական անբավարար մակարդակից ամենից ավելի դժգոհ են վատ սովորողները: Պրոյեկցիայի այս տեսակը շատ նման է ռացիոնալիզացիային (տես զրույց 14) և կարող է նրա տեսակներից մեկը համարվել:

Պրոյեկտիվ մեթոդները կամ թեստերը կառուցվում են այնպես, որ ուսումնափրվող անձինք, ենթագիտակցորեն օգտագործելով պրոյեկցիայի մեխանիզմը, դրսևորեն իրենց անձի այնպիսի գծեր, որոնք այլ մեթոդներով չեն կարող բացահայտվել: Հիմնական պրոյեկտիվ մեթոդներն են Ռորշախի թեստը և թեմատիկ ավերցեպցիայի թեստը (ԹԱԹ): Դրանց օգտագործման ընթացքում ուսումնասիրվողին ներկայացնում են երկիմաստ կամ անորոշ գրգռիչներ, որոնց նա կարող է պատասխանել այնպես, ինչպես ցանկանում է: Դա հանգեցնում է այն բանին, որ իր պատասխաններում անձը պրոյեկտում, դրսևորում է ինքն իրեն: Պրոյեկտիվ թեստը ելք է տալիս անձի երևակայությանը և այդ իմացական գործընթացում ու նրա արդյունքներում, ինչպես ենթադրվում է, նա բացահայտում է ինքն իրեն:

Ռորշախի թեստ: Այս թեստը 1921 թվականին առաջարկել է շվեյցարացի հոգեբան Հերման Ռորշախը (1884-1922): Այն կազմված է 10 քարտերից, որոնցից յուրաքանչյուրի վրա թանաքի շատ բարդ, բայց պատահական ձևով առաջ բերված բծեր կան (տես նկ. 2.1), որոնք, թուղթը ծալելուց հետո, սիմետրիկ ձև են ստանում: Դրանցից մի բանիսը սև-սպի-

տակ են, մյուսների վրա կան գունավոր մասեր: Փորձարկվողին առաջարկում են առանձին-առանձին նայել այդ պատկերներին և նկարագրել այն, ինչ այնտեղ տեսնում է, այսինքն ինչի որ նմանեցնում է այդ բծերը: Այն բանից հետո, երբ փորձարկվողը վերջացնում է իր աշխատանքը թուր 10 քարտերի հետ, հոգեբանը կարող է վերադառնալ դրանցից յուրաքանչյուրի վերաբերյալ նրա տված պատասխաններին, ճշտել որոշ հանգամանքներ, խնդրել, որպեսզի ծավալուն դարձնի այս կամ այն մասի նկարագրությունը, նշել, թե թանաքաբծերի որ առանձնահատկություններն են ավելի խոր ազդեցություն գործել իր վրա:

Նկ. 2.1. Ռորշախի թեստի պատկերներից մեկը:

Ստացված պատասխանները դասակարգում են երեք հիմնական կատեգորիաների. ա) ըստ տեղի, արդյոք պատասխանն ընդգրկում է ողջ պատկերը, թե միայն նրա մի մասը, բ) ըստ դետերմինանտների, պայմանավորված է պատասխանն արդյոք թանաքածի ձևով, գույնով, թե՞ կառուցվածքով և յուրի ու սովերի փոխհարաբերություններով, գ) ըստ բովանդակության, ինչպիսին է տված պատասխանի բովանդակությունը (նավի, չղջիկի, թե որևէ այլ առարկայի նման է պատկերը՝ ըստ փորձարկվողի): Պարզվում է, որ բացի որոշ ակնհայտորեն ախտաբանական դեպքերից, անձի հատկություններն ու դիսամիկան բացահայտելու իմաստով պատասխանի բովանդակությունն ամենակարևորը չէ:

Պատասխանների վերլուծության հիման վրա բացահայտվում են անձի այնպիսի հոգեկան գծեր, ինչպես, շփվողությունը, համագործակցելու պատրաստակամությունը, պաշտպանական մեխանիզմներ օգտագործելու նկատմամբ հակվածությունը, իմացական ոճը, հետաքրքրությունները, անձի ընդհանուր ուղղվածությունը, տագնապայտոժվության աստիճանը,

ինտրովերսիան-էքստրավերսիան, մշակութային միջավայրի ազդեցությունները և այլն:

Երբեմն օգտագործում են նաև վերլուծության չորրորդ կատեգորիան՝ ձևի մակարդակը, այսինքն այն, թե որքանով պատասխանը համաբարտապատում է թանաքաբծի իրական ձևին: Ըստ նմանության աստիճանի որոշում են, թե ինչ չափով է անձը ընդունում իրականությունն այնպես, ինչպես այն կա: Պատասխանի քարտուրդությունը բնորոշում է անձի մտավոր ակտիվության մակարդակը:

Նկ. 2.2.

Թեմատիկ ապերեցացիայի թեստ (ԹԱԹ):

Այս թեստը 30-ական թվականներին ստեղծել է Հարվարդի համալսարանի (ԱՄՆ) պրոֆեսոր Հենրի Մյուրբեյը: Այն կազմված է մի շարք նկարներից, որոնք թույլ են տալիս տարբեր մեկնաբանություններ տալ (տե՛ս նկ. 2.2). թեև այնքան անորոշ չեն, ինչպես Ռորշախի թանաքաբծերը: Նկարներն առանձին-առանձին սրվում են փորձարկվողին, որից պահանջվում է նայել յուրաքանչյուր նկարին և, ազատություն տալով երևակայությանը, պատմվածք հորինել դրա մասին: Պատմվածքն անպայման պետք է ներառի հետևյալ բաժինները.

- ա) ինչպիսի իրադարձություններ են հանգեցրել պատկերված իրադրությանը,
- բ) ինչ է տեղի ունենում այդ իրադրության մեջ, ինչ են մտածում, զգում և անում գործող անձինք,
- գ) ինչ է կատարվելու հետո, ինչ հնարավոր հետևանքների են հանգեցնելու այդ մարդկանց մտքերը, զգացմունքներն ու գործողությունները:

Հ. Մյուրբեյն ինքը, ինչպես նաև շատ այլ հոգեբաններ, թեմատիկ ապերեցացիայի թեստն օգտագործել են մարդկանց այնպիսի սոցիալական արահանջ-մունքներ ուսումնասիրելու համար, ինչպիսին է, օրինակ, նվաճումների հասնելու ձգտումը:

ԹԱԹ-ը հարմար է նաև մարդկանց սոցիալական դիրքորոշումներն ուսումնասիրելու, հատկապես նշանակալից անձանց նկատմամբ փորձարկվողների իրական վերաբերմունքը բացահայտելու համար:

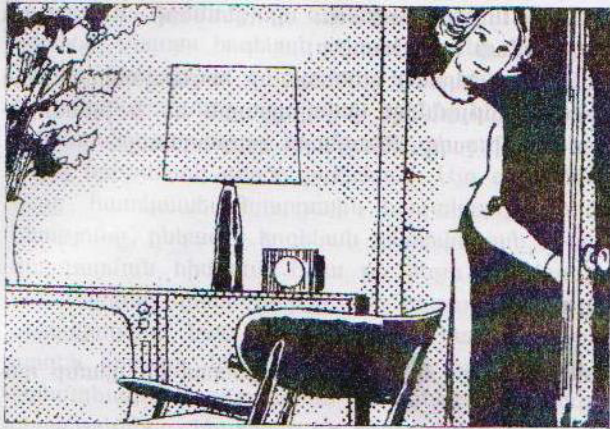
Այս մեթոդը կոչվում է «ապերեցացիայի» կամ «ապերեցատիվ», քանի որ հենվում է ապերեցացիայի երևույթի վրա (տես գլուխ 7). այսինքն հաշվի է առնում, որ յուրաքանչյուր անձ, կախված իր նախկին փորձի յուրահատկություններից, առանձնահատուկ ձևով է ընկալում որևէ գրգռիչ կամ իրադրություն: Յուրաքանչյուր անձ թեստի մեջ մտնող ամեն մի երկինաստ պատկեր մեկնաբանում է յուրովի՝ կախված իր նախասիրած թեմաներից, պահանջումներից, անհատական առանձնահատկություններից:

Թեմատիկ ապերեցացիայի թեստն ունի 19 նկար և մեկ մարուր սպիտակ քարտ: Փորձարկվողը, դրանցից յուրաքանչյուրին նայելով, հորինում է 20 պատմվածք: Եթե կան անձին անհանգստացնող խնդիրներ ու հոգսեր, ապա դրանք կարող են դրսևորվել մի շարք պատմվածքներում: Այսպիսի կրկնվող թեմաներն առանձնապես կարևոր են փորձարկվող անձին բնութագրելու. նրա անձնական կյանքի դժվարությունները հասկանալու համար:

Բերենք մի օրինակ, որը պարզ կերպով ցույց կտա, թե ԹԱԹ-ի օգտագործման դեպքում ինչպիսի հոգեբանական նյութ է ստանում հետազոտողը: Նկ. 2.3-ում պատկերված տեսարանը ընկալելուց հետո 21-ամյա երիտասարդը հորինեց հետևյալ պատմվածքը. «Այս կինը սենյակը նախաարտորատել է ինչ-որ մեկի ժամանելուց առաջ և բաց է արել սենյակի դուռը՝ մի վերջին ընդհանուր տպավորություն ստանալու համար: Հավանական է, որ նա սպասում է իր որդու վերադարձին: Նա ձգտում է ամեն ինչ դասավորել այնպես, ինչպես դասավորված է եղել նրա մեկնելուց առաջ: Այդ կինը, ինձ թվում է, շատ իշխանասեր բնավորություն ունի: Նա իր որդու կյանքը կարգավորում է այնպես, ինչպես ինքն է ցանկանում, և նրա վրա կրկին կհաստատի իր իշխանությունը, հենց որ նա վերադառնա: Դա պարզապես նրա կառավարման սկիզբն է: Որդին, անկասկած, գիշերու է նրա այդ ճնշմանը և ապրելու է մոր կողմից նախատեսված, խստորեն կարգավորված կյանքով: Նա իր կյանքի ուղին անցնելու է՝ նախարկելով այնպիսի ճանապարհներով, որոնք կանխորոշված են մոր կողմից: Մինչև իր կյանքի վերջը մայրը լրիվ կերպով տիրապետող դիրք է գրավելու որդու նկատմամբ»:

Ինչպես տեսնում ենք, փորձարկվողի պատմվածքում շեշտը դրված է մոր և որդու փոխհարաբերությունների վրա, թեև նկարում որդու պատկերը նույնիսկ չկա: Լրացուցիչ ուսումնասիրությունները ցույց

տվեցին, որ իսկապես, փորձարկվողն ունի իշխանաւեր մայր և նրա պատմվածքն իր անձնական պրոբլեմի դրսևորումն է, պրոյեկցիան այդ նկարի վրա:

Նկ. 2.3.

Կան մի շարք այլ մեթոդներ ևս, որոնք իրենց բնույթով պրոյեկտիվ են: Դրանցից են. օրինակ, կիսատ նախադասությունների և կիսատ պատմվածքների մեթոդները (դրանք պետք է լրացվեն փորձարկվողների կողմից), Ս. Ռոզենցվեյգի թեստը, որը նախատեսված է ֆրուստրացիան ուսումնասիրելու համար, փսիխոդրաման և այլն:

Կան մի շարք մեթոդներ, որոնցով անձին ուսումնասիրում են նրա տեղեկագործական աշխատանքները մեկնաբանելու միջոցով: Դրանցից են **մարդկային պատկեր նկարելու** և այլ նման թեստեր, որոնք նույնպես ըստ էության պրոյեկտիվ մեթոդներ են:

Պրոյեկտիվ մեթոդների օգնությամբ ստացված տվյալների մեկնաբանությունը բավական դժվար գործ է: Նույնիսկ Ռորշախի թեստի և ԹԱԹ-ի հուսալիությունը բավականաչափ մեծ չէ, թեև դրանք տասնամյակներ շարունակ ուսումնասիրվել, օգտագործվել ու կատարելագործվել են: Դրանց միջոցով ստացված եզրակացությունների հիման վրա մարդկանց ապագա վարքը կանխատեսելը քիչ հուսալի է: Բանն այն է, որ միշտ չէ, որ այդ թեստերին պատասխանելիս փորձարկվողների դրսևորած միտումներն ու դիրքորոշումները իրական կյանքում գործի են վերածվում: Եթե, օրինակ, ԹԱԹ-ի նկարների կապակցությամբ իր հորինած պատմվածքներում անձը նկատելիորեն ազդեալվ է, ապա իրական կյանքում նա կարող է խաղաղասեր լինել, քանի որ հակում ունի իր ագրեսիվությունը պարպելու երևակայության մեջ, այլ ոչ թե ուղղել իրական մարդկանց վրա: Բայց ԹԱԹ-ը թույլ է տալիս պատկերացում կազմել նաև անձի այն ներքին ուժերի մասին, որոնց օգնությամբ նա սանձում է իր ագրեսիվությունը: Տվյալների այդ երկու խմբերի համադրումը թույլ է տալիս ավելի ճիշտ կռահումներ կատարել մարդու հնարավոր վարքի մասին:

Պրոյեկտիվ մեթոդների հետագա կատարելագործումն ու օգտագործումը միանգամայն անհրաժեշտ է անձի հոգեբանության զարգացման համար: Իզոպ չէ, որ վերջին տասնամյակներում մեր երկրում խիստ մեծացել է մասնագետների հետաքրքրությունը դրանց նկատմամբ:

Մարդկանց մասին հոգեբանական արժեքավոր տվյալներ կարելի է ստանալ նաև նրանց գործունեության արդյունքները ուսումնասիրելու և մեկնաբանելու ճանապարհով՝ բացահայտելով այն հոգեկան գործընթացները, ընդունակություններն ու հմտությունները, որոնք մարմնավորված են դրանցում: Շատ արդյունավետ է, օրինակ, երեխաների նկարչական գործունեության արդյունքների ուսումնասիրությունը, որը թույլ է տալիս պատկերացում կազմել նրանց աշխարհընկալման, երևակայության, բանականության զարգացման մասին, իմանալ այն փոխհարաբերությունների բնույթը, որոնք հաստատվել են նրանց և շրջապատողների միջև:

Տարբեր իրադրություններում անձի գործունեությունը, նրա ակտիվությունը դիտելու վրա է հիմնված նաև, այսպես կոչված, **անկախ բնութագրերի ընդհանրացման մեթոդը**, տվյալ անձին ճանաչող մի շարք մարդիկ միմյանցից անկախ բնութագրում են նրան, իսկ հոգեբանը, համեմատելով այդ անկախ բնութագրերը, բացահայտում է այն հատկությունները, որոնք նշվում են այդ «անկախ դատավորների» մեծամասնության կողմից: Մեթոդների այս խմբին են պատկանում նաև ձեռագրերի մեկնաբանությունը (առաջ է եկել նույնիսկ ուսումնասիրությունների հատուկ բնագավառ՝ գրաֆոլոգիա), որոշ իմաստով նաև անձի արտահայտիչ շարժումների՝ էքսպրեսիայի մեկնաբանությունը և այլն:

Մարդուն խորապես ուսումնասիրելու համար շատ դեպքերում անհրաժեշտ է մանրամասնորեն վերականգնել նրա հոգեկան զարգացման ընթացքը, հոգեբանական անամնեզը: Դա հատկապես անհրաժեշտ է այն դեպքում, երբ ուսումնասիրությունն ունի կլինիկական բնույթ (այդ տերմինի ոչ պարտադիր բժշկական իմաստով), այսինքն երբ հոգեբանը ձգտում է ստանալ անձի հնարավորին չափով լրիվ հոգեբանական նկարագիրը՝ նրա վրա դաստիարակչական և այլ բնույթի հիմնավորված ազդեցություն գործելու համար:

Առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում **սոցիոմետրական մեթոդը**, որը նախատեսված է ներխմբային փոխհարաբերությունները ուսումնասիրելու համար: Այլ կերպ ասած, այն սոցիալական հոգեբանության մեթոդներից մեկն է, որին մենք մանրամասնորեն կձանոթանանք 20-րդ գլխում:

Ֆիզիոլոգիական հոգեբանության և նեյրոհոգեբանության բնագավառներում կիրառվում են մի շարք հատուկ մեթոդներ: **Ներդրված էլեկտրոդների մեթոդը** օգտագործվում է ուղեղի տարբեր բաժիններ, նեյրոնների խմբեր կամ նույնիսկ առանձին նեյրոններ էլեկտրական իմպուլսներով զրգուելու և դրա

վարքային ու ներհոգեկան հետևանքները դիտելու համար: Նման հետազոտությունները թույլ են տվել լուծել հոգեկան ֆունկցիաների ուղեղային տեղորոշման (ուկալիզացիայի) շատ հարցեր, որոնցից մի քանիսի մասին խոսք կլինի 4-րդ գլխում: **Էքսթրիպացիայի** (ուղեղանյութի բաժինների հեռացման) մեթոդը օգտագործվում է այն դեպքում, երբ ուղեղի որոշ բաժիններ ակտահարված են (օրինակ՝ ուռուցքի առկայության կամ էպիլեպտիկ գրգռման կենտրոնի առաջացման դեպքում) և պետք է հեռացվեն հիվան-

դի վիճակը թերևս ցնցելու նպատակով: Նման դեպքերում հնարավոր է լինում դիտել մարդու վարքի այն փոփոխությունները, որոնք այդ վիրաբուժական գործողության հետևանք են, և դարձյալ պարզել հոգեկան ֆունկցիաների ու պրոցեսների ուղեղային տեղորոշման որոշ հարցեր:

Պետք է նկատի ունենալ, որ հոգեբանական շատ հետազոտություններ կոմպլեքսային են և իրագործվում են մի շարք մեթոդների զուգորդմամբ:

Հարցեր ինքնաստուգման և սեմինարների համար

1. Որո՞նք են ժամանակակից հոգեբանության հիմնական բնագավառները և ի՞նչ սկզբունքներով են դրանք դասակարգվում:
2. Հոգեբանության զարգացման համար ինչպիսի՞ նշանակություն ունեն նրա միջառարկայական կապերը և որո՞նք են դրանցից հիմնականները:
3. Որո՞նք են հոգեբանության հիմնական մեթոդները: Ի՞նչ դեր են խաղում ներհայեցողության վրա հիմնված մեթոդները:

Գրականություն

1. Ընդհանուր հոգեբանություն: Երևան, «Լույս», 1974:
2. Айзенк Г. — Проверьте свои способности. Изд-во "Мир", М., 1972.
3. Анастаси А. — Психологическое тестирование. Кн. 1—2, "Педагогика", 1982.
4. Лурия А.Р. — Эволюционное введение в психологию, Изд-во МГУ, М., 1975.
5. Налчаджян А.А. — Личность, психическая адаптация и творчество. Ереван, "Луйс", 1980, гл. 1, § 3.
6. Общая психология. Под ред. А.В. Петровского, 2-е изд., М., "Просвещение", 1976, гл. 11.
7. Пиаже Жан — Психология, междисциплинарные связи и система наук "Вопросы философий", 1966, № 12.
8. Психологическая диагностика. Проблемы и исследования. Под ред. К.М. Гуревича, М., "Педагогика", 1981.
9. Рубинштейн С.Л. — Основы общей психологии. Учпедгиз, М., 1946, гл. 2.
10. Смирнов А.А. — Развитие и современное состояние психологической науки в СССР. М., "Педагогика", 1975.
11. Хрестоматия по психологии. Под ред. А. В. Петровского, М., "Просвещение", 1977.
12. Ярошевский М. Г. — Психология в XX столетии. М., "Политиздат" 1971.
13. Ярошевский М. Г., Анциферова Л. И. — Развитие и современное состояние зарубежной психологии. М., "Педагогика", 1974.